

3009 191

191
1759

Károlyi

MAGYARORSZÁG

S A

BAJOR ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORU.

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA

DR. SCHWICKER JÁN. HENRIK,

KIR. FÖGYMNASIUMI RENDES TANÁR.

Különnyomat a „Századok“ 1878. évi V. és VI. füzetéből.

4.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1878.

5.382 02867972

Dr BALLAGI GÉZA.

A múlt század világrengető eseményei közt a bajor örökösödési háború csak alárendelt szerepet játszik; következményei csekélyek voltak és jelentéktelenek, s a később kifejlett nagy háborúk folytán nyoma sem maradt amaz általános mozgalomnak, melyet az újabb osztrák-porosz viszály a maga idejében minden európai kabinetben előidézett. Pedig ez a politikai mozgalom akkor felette élénk s messzeterjedő volt. Egész Európát »Ausztia nagyravágyása« foglalkoztatá, ily névvél jelölvén túlzón s eltorzítva az osztrák bekebelezési igényeket a porosz-érezelmű tudósítások; a traditiók V. Károly világbirodalmáról új életre ébredtek, vége-hossza nem volt a hosszadalmas diplomatai jegyzékek- és jelentéseknek, gomba módra születtek minden felől a politikai röpiratok, s az új »nagy hatalom« — a sajtó — ez alkalmal innább, mint a hétéves háború alatt, próbálgatta világraszóló hatalmát: s mindennek utoljára is az lett a vége, hogy az »ultima ratio«-hoz kelle appellálni. Ausztia és Poroszország nagyszabású hadikészületeket tettek, roppant hadseregek indultak egymás ellen, mindenki lázas izgalommal várta a döntő harci eseményeket, várta — de mindhiába. Mert az egész fegyvercsörgető mozgalomnak úgyszólván semmi eredménye sem lón. Az egész hadjárat nem volt egyéb egy nagy »katonai takarmányozás«-nál, daczára, hogy a poroszok élén a győzelmes Nagy-Frigyes állott, míg az osztrák hadakat a fiatal, dicsvágyó II. József császár vezényelte, ki ügyes, harczpróbált vezérektől környezve, lángolt a vágytól: a híres porosz királylyal a csatamezőn is mérkőzni.

Érdemes-e tehát ily eredmény nélkül való tárggyal foglalkozni? — kérhető valaki. Se kérdésre »igen«-nel kell válaszolnunk, mert ezen úgynevezett »bajor örökösödési háború«-nak sok oly jellemző vonása van, melyek az akkori politikai helyzetet, a kormányok egymáshoz való viszonyait, egyes koronás fők s államférfiaik aspirációit világos színekkel ecsetelik, úgy hogy általuk az akkor működésben volt európai tényezőkről biztos és érdekes tudomást szerezhetünk. De más tekintetben is fontos e mozgalom beható tanulmányozása. A XVIII-ik század utolsó negyedében folyván le ugyanis, ekkor találkozunk először úgy Bajorországban, mint szintén Ausztria-, Porosz- és Szászországban a *nép* ébredező érdeklődésével politikai s állami dolgok iránt; látjuk hogyan zúdul fel az önállásra hajlandó bajor szellem a tervezet, bekebeleztetés ellen s mint támaszkodnak maguk a diplomaták is ez új szellem nyilvánulásaira, úgyhogy a bajor fejedelem végre is kényszerül országát feldaraboló tervét nagyobb részt megsemmisíteni. De viszont találunk oly momentumokra is, melyek a népek őszinte és hű ragaszkodásáról szeretett fejedelmükhöz, élő példákkal tanuskodnak. Ily jelenségekkel leginkább Ausztria- és Magyarországon találkozhatunk, miből folyólag *Horváth* Mihály azt a nézetét fejezi ki, hogy a bajor örökösödési háború története csak annyiban tartozik mi reánk is, a mennyiben »Magyarország ez alkalommal is királynéja iránt ragaszkodását tanúsította.«¹⁾

Ha magamévá teszem is koszorús történetírónk e nézetét, mindazáltal bebizonyíthatni reméllem, hogy ránk nézve még más szempontokból is érdekes nevezett háború történetének közelebbi méltatása. Úgy politikai, mint társadalmi tekintetben sok nevezetes mozzanat kínálkozik itt, melyek ama korszak helyes felfogása céljából kiváló figyelmünkre érdemesek. E mozzanatokat jelezni s történelmi rajzban összefoglalni célja jelen értekezésnek, melynek kidolgozásánál főleg *Mária-Terézia* s *második József* adatokban dús levelezését használtam forrásul.²⁾

¹⁾ I. »Magyarország történelme.« (Az új dolgozat első kiadása.) V. köt. 267. lap.

²⁾ V. ö. *Maria-Theresia* und *Joseph* II. Ihre Correspondenz

Mielőtt azonban tárgyamat tüzetesebben vizsgálnám, szükségesnek vélem a bajor örökösödési háború keletkezése okát legáltalább néhány általános vonással rajzolni.

Miksa, bajor választó fejedelem és herceg, a szerencsétlen VII. Károly német császár fia, 1777-iki december 30-án történt halála következtében, újabb alkalma nyílt Ausztriának Bajorhon némely részeire tartott történelmi s jogi igényeit érvényesíteni. E célból még a bajor herceg életében közte s örököse, *Károly Tivadar*, pfalci választó-fejedelem közt tárgyalások indultak meg a bécsiudvar kezdeményezése következtében. Et tárgyalások folyama alatt halt el bajor Miksa; ez csak sietteté a tárgyalások befejezését, s már 1778. január 3-ikán, tehát alig négy nappal a herceg halála után, kötött meg az alkudó felek közt a szerződés, melynek értelmében *Bajorország tetemes része osztrák birtokba jutott volna.*

A szerződés főbb pontjai következők: A pfalci választófejedelem elismeri az ausztriai uralkodó-ház igényeit Alsó-Bajorországra, valamint a mindelheimi herczegsége; továbbá hajlandó a csehországi korona- és magánhübér jószágokért, melyeket a bajor herceg haszonbérben bírt, a cseh királyhoz (azaz: Mária-Teréziához) folyamodni. Ezzel szemben Ausztria megígérte közbenjárását a német császárnál és országgyűlésnél arra nézve, hogy a pfalci választó-fejedelem a bajor herczegség többi részébe akadálytalanul beigtattassék; elismerte a fejedelem örökösödési jogát e részre vonatkozólag s késznek nyilatkozik új bajor szerzeményét adandó alkalommal más, alkalmasabb fekvésű tartományért cserélni ki.¹⁾

Az ekképen Ausztria számára kiszemelt bajor tartománynak területe körülbelül 250 □ mfdet tett ki. Valami nagyszerű szerzeménynek nem mondható tehát, s e miatt Ausztria »világbirodalmi vágyairól« szólni, valóban nevetséges túlzás volt. Igaz,

samt Briefen Josephs an seinen Bruder Leopold. Herausgegeben von Alfred Ritter von Arneth. 3 kötet. (Összesen 590, legnagyobbbrészt francia nyelven írt levél.)

¹⁾ V. ö. Recueil des traités et conventions concluse par l'Autriche. Par L. Neumann. 1. köt. 227. sk. ll.

hogy ezen igénybe vett bajor tartományrész nem is elégíté ki *József* császár óhajait, ki legjobban szeretete volna *egész* Bajorországot annectálni; de azzal a reménnyel vigasztalta magát, hogy »ez a csiny (ce coup) háború nélkül is sikerülni fog« s »ezen szerzemény, bár tökéletlen, mégis mindig szép és becses lesz, mert nem került semmibe.«¹⁾

A kötött szerződés értelmében el is foglalta Ausztria az igénylett bajor tartományt; osztrák katonák szállották meg ezt, osztrák hivatalnokok vették át a kormányzást, s így az alattvalók kényszerültek letenni a hűségi esküt. *Straubing* János volt az új osztrák tartomány főhelye. Eddig minden teljes nyugodtsággal s a legnagyobb rendben ment véghez s mindkét szerződéses fél abban a hitben volt, hogy senki sem fogja a befejezett tényt tovább bolygatni. Ámde csalódtak.

Első sorban fölkelte maga a *bajor nép*, melynek hazafisága el nem viselhette, hogy Bajorország földaraboltságok. Azért a bajor rendek mindjárt *Miksa* herceg halála után a pfalcsi választófejedelmet *egész* Bajorország új uralkodójának kiáltották ki. Hasonló értelemben nyilatkozott a bajor miniszterium is kibocsátott páten-sében. Az osztrák udvar zokon vette a történeteket, de a választófejedelmet nem okolhatá, ki maga sem helyeselte a müncheni kormány sietségét. Hanem a bajor oppositio mindinkább szaporodott; központja volt egy nő, a szellemdús *Mária-Anna*, Kelemen bajor herceg özvegye, ki szenvedélylyel karolta fel a »hazafiak« ügyét. Nála gyűltek össze az ellenzékiek, az alsó-bajor rendek, s ő volt az első, ki segélyért folyamodott — a porosz királyhoz. *Nagy-Frigyes* már úgysis nyugtalanzkodva s gyanús szemekkel kíséerte Ausztria magatartását s területnagobbító szándékait, mohón kapott tehát az első alkalmon, hogy régi ellenségére s vetélytársára új csapást mérhessen. Haladéktalanul összeköttetés belépett tehát a bajor elégedetlenekkel s külön megbízottat küldött a *zweibrückeni* herceghez, ki a pfalcsi választó-fejedelem esetleg magtalan halála után Bajorország trónjára örököségi igényt tartott. *Frigyes* sugalmazása következtében meg is tagadta a *zweibrückeni*

¹⁾ József levele Lipót öcséséhez *Arnettnél*, i. h. 2. köt. 174. l.

herczeg az említett osztrák-bajor szerződéshez járulását, noha előbb már megígérte ezt, s a helyett panaszszal fordúlt, úgy a porosz királyhoz, mint a német birodalmi gyűléshez. ¹⁾

Tehát két oldalról is segélyre szólították a porosz királyt, s így megnyerte a kívánt ürügyet, melylyel a befejezettnek hitt osztrák-bajor kiegyezés kérdésébe beavatkozhatték. S nem is későt felhasználni a kínálkozó alkalmat. Az ő fellépése szolgáltatott okot azon hosszadalmas jegyzékváltás, általános diplomatikai nyugtalankodás-, irodalmi czivakodás- s elmérgesült országgyűlési vitákra, melyeknek, mint említettett, utoljára is háború lett a vége.

Mielőtt az európai hatalmak e tekintetben követett magatartását jellemeznők, vegyük szemügyre mindenekelőtt a hangulatot, mely a *bécsi udvarnál* az ügyek ily nem várt fordúlata következtében uralkodott, s különösen *Mária-Terézia* és befolyásos embereinek a változott körülmények közt vallott nézeteit.

Előre kell bocsátanom, hogy a bécsi kabinetnek távolról sem állt szándokában, a porosz királylyal új súrlódásokba elegyedni, sőt *Kaunitz* herczeg 1776. decz. 30-ikán e tekintetben az angol követ előtt ily formán nyilatkozott: »Udvarom el van határozva Poroszország ellen többé nem indítani háborút, sem a mostani király, sem utódja alatt. A porosz király minket saját éne szerint szeret megítélni. Azt gondolja: ha nagy tartományt vetünk volna el tőle, soha bele nem nyugodnék s feledni nem tudná. De ránk nézve csalódik e tekintetben. Mi nem gondolunk a viszály megújítására vagy az elvesztett tartomány visszaszerzésére; mi békeszeretők vagyunk, mert alattvalóink boldogságát kívánjuk, s meg vagyunk győződve, hogy a népek háború által mindig vesztenek. Mindazáltal egyszersmind oly védállapotban tartjuk magunkat, hogy a porosz király ellenséges fondorlataitól épen nem kell félnünk.« ²⁾

¹⁾ Ezen eseményekre nézve v. ö. *Reimann*: »Geschichte des Baierschen Erbfolgekrieges« (Lipsee, 1869.) 26 sk. II. és *Schwicker*: »Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin-Königin Maria-Theresia«. (Bécs, 1871.) II. rész, 146 sk. II.

²⁾ V. ö. *Raumer*: Beiträge zur neuern Geschichte. II. köt. 309 l.

Mi pedig Ausztria igényeit Bajorország némely részeire illeti, a bécsi udvar annál kevésbé vélt e téren a porosz részéről nehézségekbe ütközni, miután *Frigyes* még 1770-ben az ezen igényekről előtte nyilatkozó osztrák követhez így szólt: »Mi ezeket illeti, senki sem fogja önöktől azokat elperelni.«¹⁾ Annál-nagyobb volt most a bécsi udvar meglepetése. *József* császár még 1778. január 29-én kelt levelében azt írja nem csekély elégedettséggel öcscsének, a toskánai nagyhercegnek, hogy: »a porosz király ez ideig még egy szót sem szólt a bajor ügyről,«²⁾ de már február elején olvassuk: »A porosz király szentelen emlékiratot küldött hozzánk bajorországi intézkedéseink tárgyában,« azonban *József* még reméli, hogy sikerülni fog »erélylyel a békét fentartani,« mindazáltal már a »hadikészületek« megindítását is jelzi; márczius 27-én pedig következőleg értesíti öcscsét: »A porosz mindent előbbi állapotába visszahelyeztetni kíván bajor földön; úgy hiszem tehát, a háború egészen bizonyos.«³⁾ *József* császár különben első pillanattól el volt határozva, a bajor szerzeményt szükség esetén karddal is megvédeni; ebből folyólag a viszály kezdetétől fogva mindig gondoskodott a szükséges hadikészületekről s kellő számú hadsereg felállításáról. Nem is volt ínyére, mit szeretett anyja, a békés császár-királynő s vele együtt *Kaunitz* herceg a surlódások diplomatai kiegyenlítésére nézve tervezgettek.

Különösen *Mária Terézia* igyekezett megtalálni a fonalat, mely őt békés úton kivezethetné a kellemetlen s veszélyes bonyodalmak útvesztőjéből. Az uralkodó fejedelemnő az osztrák igények jogosultsága iránt sem táplált nagyon szilárd hitet. Fontos és érdekes erre nézve 1778. januárius 2-án kelt s fiához, *József* császárhoz intézett levele, hol ezt olvashatjuk: »A jelen helyzet, távol attól, hogy boldog s nyugalmas időkre nyújtana kilátást, sok gondot szerez nekem, melytől nem szabadulhatok, s szemrehányást kellene magamnak tennem, ha mindezeket nem közölném veled. Nemcsak (közvetlen) gondosságom alá helyezett népeim

1) Reimann, i. h. 8. l. — *Schwicker*, i. h. 151. l.

2) *Arnoeth*, i. h. II. köt. 179. l.

3) *Arnoeth*, i. h. II. k. 180, 181. s 184. ll.

boldogsága- és nyugalmáról van itt szó, hanem egész Németország érdeke forog szóban.« Kötelességének tartja tehát, minden elhamarkodástól menten csakis érett megfontolás után cselekedni. »Ha mindjárt — folytatja elmélkedéseit — bajor igényeink jobban volnának is konstatálva és biztosítva (a mint nincsenek): mégis tartózkodnom kellene, egyesek érdeke miatt általános tüzet gyujtani.« Felszólítja tehát József császárt: ítélje meg, mily komolyan kell megfontolni ama »kevésbé bebizonyított s elavúlt jogokat«, mint maga a »miniszter« (Kaunitz) mondja, nehogy zavart okozzanak, melyből oly sok szerencsétlenség támadhat. Emlékezteti továbbá fiát a tetemes költségek- és új terhekre, melyekkel a népet megint sújtani kellene — mind olyan áldozatok, melyekkel a megszerzendő országrész föl nem ér. A bánatos fejedelem-asszony a nehéz helyzet okát azon »veszedelmes elvek«-ben keresi, melyeket 36 év óta a porosz király, e »hamis szomszéd« (»mauvaise voisin«), mint Mária-Terézia Frigyeszt nevezni szokta, honosított meg a politikában; »a szerencsétlenség és felforgatás általánossá válnék, ha most a bécsi udvar is ugyanazon elveket vallaná.« »Én« — így fejezi be levelét — »a dolgok elintézését kölcsönös tárgyalás s kiegyenlítés útján nem ellenzem, de soha nem engedhetem a fegyverekre vagy az erőszakra való hivatkozást.«¹⁾

Még élénkebben nyilatkozik a gonddal telt fejedelemnő és szerető anyja, mikor látta, hogy a porosz király beavatkozása folytán a bajor ügy mind bonyolultabb lesz. »Nem volnék érdekes a »fejedelem« és »anya« nevek »viselésére« — írja márczius 14-én fiához — »ha nem nyúlnék a körülményeknek megfelelő eszközökhöz Nem csekélyebb, mint házunk s monarchiánk veszte, sőt egész Európa felforgatása forog itt szóban. Még nem késő — elhárítani e szerencsétlenséget.« Szívesen bevallja, hogy ezen felfogás gyengeségét árúlja el; de nem ismer jobb módot arra, hogy végnapjait békében élje át. Majd elég sötét színekkel Ausztria katonai s politikai helyzetét ecseteli. Az osztrák hadsereg (mondja) bizonyosan 30—40,000 emberrel gyöngébb a porosznál; Poroszország belviszonyai is kedvezőbbek; a porosz királynak erős

¹⁾ *Arnth*, i. h. 170. sk. II.

várai vannak, Ausztriának nincsenek, s hozzá még emennek messzeterjedő határait is őrzenie kell. Míg a hadsereg a külelennel küzd, könnyű addig az osztrák monarchia belsejében zavart s forrongást előidézni. Különösen Gács- és *Magyarországra* czéloz az aggódo fejedelemasszony. Ott (azaz: Galicziában) a »szabadság szelleme« még nincs elnyomva, a porosz és természetesen a lengyel király is hamar megragadhatnák a kedvező alkalmat.

»*Magyarország* pedig ott áll minden katonaság nélkül, míg szomszédságában oroszok és törökök közt a háború kitörő félben. Ismerjük a poroszoknak ellenünk irányzott konstantinápolyi fondorlatait; a porosz király utolsó levele ottani ügyvivőjéhez bizonyítja, mint iparkodnak, fáradságot nem kímélve, ott is ellenséget szerezni nekünk, ki majdan a lefegyverzett s erősitetlen Magyarországot tetszése szerint birtokába vehetné.«¹⁾

Mária - Terézia ez aggodalmai nem voltak alaptalanok; a bécsi kabinet politikai helyzete napról-napra kedvezőtlenebbé vált. A fejedelem-asszony tehát szakadatlanul folytatta kibékülési törekvéseit. Nemcsak hogy harcyszomjas fiát ismételten unszolta a támadt viszály békés megoldására, de azonfelül kikérte ipjának, *XVI. Lajos* francia királynak közbenjárását is. Csakhogy sem fia, sem a versaillesi udvar nem mutatkozott hajlandóának, az aggódo fejedelemnő kívánalmát teljesíteni.

Az *osztrák-francia* szövetség, *Kaunitz* herceg e sokat bámúlt »diplomatai remekműve,« ez alkalommal bizonyította be leginkább gyarlóságát, sőt a bécsi udvarnak azt kellett tapasztalnia, hogy a francia politika inkább a poroszéhoz közeledett, daczára a fiatal francia királyné, *Mária-Antoinette* folytonos sürgetései- és kérelmeinek, melyekkel úgy a királyt, mint minisztereit az Ausztriának szerződésileg biztosított segély megadására buzdította. Franciaország minden áron megtartotta semlegességét.

A második hatalom, melynek pártolására és támogatására

¹⁾ *Arneth*, i. h. II. 182. sk. II. V. ö. *Zinkeisen*, Gesch. d. osmanischen Reiches, VI. p. 200—201. l.

számítottak Bécsben, a szomszédos *Szászország* volt: a porosz királynak szintén régi ellensége. De ezúttal a bécsi államférfiak e reményökben is csalatkoztak. Részint az amiatt való félelem, hogy háború esetén a porosz Frigyes úgy, mint már 1757-ben tette, első sorban Szászországot s különösen Drezdát fogja megszállani, részint a remény, hogy a porosz barátság által sikerülhet a bajor bonyodalomból a szász udvar számára is némi előnyöket biztosítani: arra indította a szász választó-fejedelmet, hogy eddigi politikai rendszere ellenére a porosz királylyal lépjen szövetségre.

A többi európai hatalmak sem voltak hajlandók a bécsi politika támogatására. *Angliát* nagyon elfoglalta az amerikai fölkelés; *Oroszország* pedig, különben is porosz Frigyes régi szövetségese, már csak azért sem pártolható Ausztriát, ha mindjárt őszintébb barátja is lett volna, mert Törökországgal vivendő újabb háború előestéjén állott. E körülmény legkevésbé tetszett ép a porosz királynak. Ő, ki a bajor bonyodalmak kezdetén már sejtette, hogy kardrántás lesz azok vége, már 1778. jan. 10-én azt az óhaját fejezte ki a szent pétervári udvarnál, hogy legjobb volna a törökökkel békén maradni, mivel Európa központján, Ausztria »telhetetlen nagyravágyása« miatt, a bajor örökösödési ügyből könnyen háború támadhat. ¹⁾ Felszólítja azért az orosz czárnőt: legyen segítségére »Németország eluyomott szabadságának.« Mily természetűnek kelljen tartanunk az orosz segítséget, legjobban mutatta a szegény, eldarabolt Lengyelország, mely szintén ezen »barátságos szomszéd« segélyében részesült volt. A *török portát* illetőleg, ezt »jó érvekkel« meggyőzhetn. hitte Frigyes arról, hogy mily kedvező alkalom volna most, a bécsi udvar által »jogtalanul« elragadt országrészeit (értsd itt különösen Magyarországot) Ausztriától visszaszerezni, s hogy tehát inkább állna Törökország érdekében az osztrák hatalom ellen indítani háborút, mint Oroszországgal újítani meg a viszályt. ²⁾

Hasonló szellemben működött a porosz ügyvivő Konstantinápolyban, mely fondorlatokról azonban Mária-Terézia s kör-

¹⁾ V. ö. *Zinkeisen*. »Geschichte des Osmanischen Reiches.« VI. köt. 200. l.

²⁾ Ugyanott 201. l.

nyezete — mint láttuk — igen jól voltak informálva. A török nem is félt Ausztriától, sokkal inkább másutt kereste a veszélyt. És helyesen. Az első pillanattól kezdve éber figyelemmel kísérte a porta, legveszedelmesebb ellensége: Oroszország magatartását a kitörendő bajor válsággal szemben. A porosz és lengyel diplomatai s írói bérenczek pedig nem hagytak fel hamis híreik gyártásával és terjesztésével. Beszélték, hogy a »hős porosz király« már april havában két nagy csatát nyert; hogy hadseregével már egész Gácsországot elfoglalta, stb. Az osztrák ügyvivő ellenben a Bécs és Berlin közt váltott összes államiratokat közölte a portával, mi által a porosz részről terjesztett álhírek megczáfoltattak. ¹⁾

A porosz politika azért nem nyugodott; mikor már bizonyos volt az újabb osztrák-porosz háború, ismételve ösztönözte a portát, ragadná meg az alkalmat s támadná meg Ausztriát, melynek nagyobbodása mindig Törökország érdekeibe ütközik: már pedig az elfoglalt bajor tartománnyal sokkal nagyobb területet nyerne Ausztria, mint nyert Lengyelország feldarabolása és Bukovina elfoglalása által. ²⁾

Mennyire valótlan az utóbbi állítás, tudjuk a fent érintett tényből, mely szerint az egész igénybe vett s occupált bajor tartomány 250 □ mfd terjedelmű volt, míg ellenben a Lengyelország feldarabolása folytán Ausztriának jutott Gácsország maga 1400 □ mfd, Bukovina pedig 190 □ mfd; e szerzemény összes terjedelme tehát majd 1600 □ mértföldet tett ki, s így hatszorta nagyobb volt ama bajor országrésznél. De a porosz politika Ausztriával szemben szeretett ily fogásokhoz folyamodni. Ezúttal mégis sikertelenül működött a Bosporus mentén; a török nem követte a porosz diplomata urak jó tanácsát, mi Ausztriára nézve kétségkívül fontos körülmény volt. Különben a nem-sokára kitört török-orosz viszátkodás ügyis egészen más irányban vette igénybe a szultán figyelmét és erejét.

Európa többi államai, vagy nem érdeklődtek az osztrák-porosz viszály iránt, vagy, mint pl. a német s az olasz államok

¹⁾ Ugyanott, 206. l.

²⁾ Porosz jegyzék, 1778. jun. 4-én. — *Zinkeisen*, i. h. 107. l.

nem rendelkeztek azzal a hatalommal, befolyással és függetlenség-gel, melynél fogva önállólag intézkedhettek volna nagyobb politikai kérdésekben. A német *félsouverain államok* közül némelyek nyíltan a porosz Frigyes pártján állottak s mindannyian feltékenyen őrizték kicsinyes fejedelmi önállóságukat, mely particularistikus törekvésnek esett már régebben áldozatul magának a német császárnak és a német birodalomnak hatalma és tekintélye is. József császár önérzete és tettvágya újra fölébreszté e centrifugális hajlamokat s ebből magyarázható meg, miért nem talált várakozásához képest még legrégibb német pártfeleinél sem támogatásra a bécsi udvar.

Az osztrák kabinet tehát *teljesen izolálva* állott. »Minden segítség nélkül vagyunk« — panaszkodik *Mária-Terézia* fiának, Józsefnek. ¹⁾ De ez nem csüggedt. Daczára a nehéz helyzetnek, erélyes és harcziás politikájával nem akart szakítani. *Kaunitz* herczeg is, látván a porosz részről kifejtett tevékenységet, ugyanazt az irányt követte, egyrészt mivel belátta, hogy az előrehaladott eseményeket a régi mederbe visszaterelni többé nem lehet, másrészt, mert a bécsi udvar becsülete és tekintélye forgott kockán, s azért a vitás kérdés megoldása kétszeresen óvatos eljárást igényelt.

A diplomatiái alkudozásokkal azért is a hadi készülétek egyenlő lépést tartottak, mindamelllett az előbbieket még a háború kitörése után sem szűntek meg egészen, minek oka csupán *Mária-Terézia* végtelen békeszeretetében keresendő.

Mint említettük, az osztrák hadsereg egy része már januáriusban vonult be Bajorország ama részeibe, melyekre a bécsi udvar a kötött szerződés értelmében foglalási jogot nyert; e hadsereg összesen 7 gyalog-, 2 vértés- és 1 dragonyos-ezredből, továbbá két, 60 ágyúval rendelkező tüzér-századból állott. ²⁾ De az osztrák főhadsereg Csehországban gyülekezett, hol két, körülbelül 200,000 katonából álló hadtest állíttatott föl. A főhadtest jól megerősített táborban Königgräeetzől Arnauiig összpontosított; ennek főparancsnoka maga *József császár* volt, mellette *Lascy* gróffal. E főhadtest jobb szárnya élén a szász-tescheui

¹⁾ *Reimann*, i. h. 77 l.

²⁾ *Schwicker*, i. h. 144. l.

herceg, *Albrecht*, Magyarország helytartója s Mária-Terézia veje, állott. A másik hadtest, *Laudon* parancsnoksága alatt, Csehország északi részét védelmezte Reichenbergtől az Elba folyóig.

A porosz hadsereg szintén két testben volt felállítva; a főhadtest az »*öreg Fritz*« vezérlete alatt Porosz-Szilézián keresztül, az óriás hegység tövénél vonult Csehországba; a másik porosz hadtest, melyet *Henrik*, porosz herceg, a király testvére vezérlett, feladata volt, hogy Csehországot északról támadja meg s *Laudon* seregének megveretése után a győzelmes királylyal Prágánál, Csehország szívében, egyesüljön.

E terv megsemmisítésére czéloztak *József* császár erélyes intézkedései. Az osztrák hadsereg felállítása azt bizonyítja, hogy inkább védelem, mint támadás volt célja. Jól elkészülve akarta bevárni a poroszok betörését s támadásait. De ép e készültség tekintetében gyült meg a baja. *József* császár ugyanis, ki már április 17-én Bécsből a hadsereghez indult, ezt igen hiányos állapotban lelte. Ez észlelet annál vészt hozóbb volt, minél kérdésebbé vált, számíthat-e Ausztria idegen támogatásra vagy segílyre. A habsburgiak monarchiája most épen úgy, mint Mária-Terézia trónraléptekor, csak saját erejére volt útalva. De valamint akkor, úgy most sem csalódott a fejedelemasszony alattvalói tántoríthatlan hűségében és áldozatkészségében, ha új bizonyosságot tett a világ előtt arról, hogy e monarchia nem esetleg összszalakult conglomeratus, hanem tartósan összefüggő, közös érdekek által egybekapcsolt, közös uralkodó kormányzása alatt álló öntudatos egész, mely képes és el is van határozva minden kültámadást szükség esetén közös erővel, fegyveres kézzel is visszaverni.

Mihelyt *József* császár Csehországban a hadsereghez érkezett, nem kis meglepetéssel vette észre, hogy csak a magyar ezredeknél 6000 katona hiányzott. Azért mindjárt és szünetlenül sürgette fejedelmi anyjánál ez ezredek mielőbbi kiegészítését, mint szintén a hadsereg további szaporítását.

Mária-Terézia, bár soha le nem mondott békés célzatairól, mégis teljes odaadással törekedett fia kívánalmainak lehetőleg megfelelni. Jól tudta, hogy politikában a régi szabályt: »si

vis pacem, para bellum« szem elől téveszteni soha sem szabad. Idevágó törekvéseit s intézkedéseit nagyon elősegítette amaz általános lelkesedés, melyet Ausztria minden népe az uralkodóház s különösen a szeretett császár-királyné érdekében tanúsítottak; mely lelkesedés s őszinte alattvalói ragaszkodás azonban most is, mint Mária-Terézia kormányzása kezdetén leginkább a magyar nemzet körében nyilvánult.

A történelem tanúskodik róla, hogy *Mária-Terézia* a magyar nemzet kitünő szolgálatáról soha meg nem feledkezett, s hogy egész életében a hála s előszeretet érzelmeivel volt telve a magyarok irányában. A magyar nemzetnek az újból kitörendő háború alkalmával tanúsított áldozatkész magatartása ezt a jó indulatot még inkább fokozta. Még mielőtt a porosz-osztrák viszály háborús fordulatot vett volna, már felajánlta szolgálatát hadi czélokra a Bécsben időző magyar testőrség, melynek kapitánya, herczeg *Esterházy Miklós* volt. Gróf *Esterházy Ferencz* pedig, a magyar udvari kancellár, azonkívül az uralkodó fejedelem-asszonyt és fiát az egész magyar nemzet hű ragaszkodásának áldozatkészségéről biztosította. *Mária-Terézia* »szívének örömeiben« siet erről fiát értesíteni azzal a megjegyzéssel, hogy: »ezen dicsőséges nemzetből jövőben is sok hasznot« vehetnek. ¹⁾ És nemsokára (május 8-án) olvastuk, hogy a fejedelem-asszony igen meg van vigasztalódva, mert: »minden tartományban a legjobb akaratra találunk, mely még soha annyi buzgalommal nem nyilvánult.« »Az erdélyi katonaság« — folytatja a fejedelemné — »a legnagyobb lelkesedéssel készült az indulásra s ég a vágytól, (József császár) szemei előtt küzdhetni.« ²⁾

A magyar-horvát végvidékről, valamint Erdélyből a katonaság legnagyobb része Csehország felé rendeltetett; Erdélyben csak kevés haderő maradt, bár ez ország is ellenséges támadás veszélyének volt kitéve. A porta és Oroszország politikája megbízhatlan volt; nem tudhatták Bécsben, nem sikerül-e mégis a porosz királynak e két hatalom egyikét Ausztria ellen uszítani.

¹⁾ *Arnth*, II. 206—207. II. Mária-Terézia Józsefhez, 1778. április 19-én írt levelében.

²⁾ *Arnth*, I. h. 243—244. II.

Azért még jóval a háború kitörése előtt erősítették meg a Moldova-Oláhországgal szomszédos erdélyi határok, utak, hágók és hegyszorosok, fákkal és sövényekkel, úgyhogy az ellenséges betörés legalább némileg meg volt gátolva. ¹⁾

Mária-Terézia buzgó s erélyes intézkedései által sikerült végre a hadikészületeket gyors és kielégítő befejezésre juttatni, úgy hogy *József* császár már május 11-én jelenthette fejedelmi anyjának az erdélyi katonák megérkezését, megjegyezvén, hogy: »most nyugodtan nézhet a jövő esélyei elé.« ²⁾ Csak egy nyugtalanította még mindig *Józsefet*: a magyar ezredek hiányos felszerelése. Egy hadi szemléről visszatérve, azt írja *Mária-Teréziának*, hogy éppen a magyar ezredek állnak leggyengébb hadi lábon; azért is sürgette ismételve ezek kiegészítését, mi azonban éppen nem volt könnyű dolog.

Magyarország védrendszere 1715-ben tetemesen megváltozott. Ekkor t. i. a VIII ik törvénycikk állandó hadsereg felállítását állapította meg. E törvénycikk fentartja ugyan a régi nemesi fölkelést és banderiumot is, de kimondja továbbá: »Mivel egyedül a nemesi fölkelés az országot kellőképp meg nem védelmezheti, egy erősebb, rendezett, bel- és külföldiekből álló sereg (validior et regulata militia) tartandó mindenestre; mivel azonban ez zsold nélkül fenn nem állhat, mi ismét adó nélkül be nem szerzhető: azért tehát az e czélből szükséges adónak tárgya az ország rendivel országgyűlésileg (a hová ez tartozik) lészen meg-hányandó.« ³⁾

E törvénycikk következtében az országvédelem lényeges változást szenvedett és pedig két irányban. Először világos, hogy e törvény által a honvédelem terhe, mely eddig a nemesség kötelessége volt, a szegény parasztságra vitetett át; »mert« — jegyzi meg helyesen *Horváth Mihály* — bár a nemesség személyes föl-

¹⁾ L. a »Wienerisches Diarium« e folyóirat tudósítását 1778. jun. 17-ikén, 48. számban.

²⁾ *Arneht*, i. h., 247. l.

³⁾ *Horváth M.* A honvédelem történeti vázolata, »Kisebb munkái«-ban I. köt. 226. l. — *Meynert*, Das Kriegswesen der Ungarn. (Bécs, 1876.) 211. l.

kelése mind az idézett mind a későbbi (pl. 1723: 6.) törvényekben meghagyatott, de csak rendkívüli esetekre szorítottatván, az országnak rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldosok élelmezésére rendelt adót tekintve, egészen a parasztság vállaira tolatott, s így annak terhe tetemesen nagyított. «¹⁾ A nevezett törvény másik következménye a katonai hívatás keletkezése volt, minek következtén polgárság és katonaság közt lassankint ama válaszfal fejlődött, mely egészen legújabb védrendszerünk behozataláig a hon fiait egymástól elkülönítette. Még egy körülményre kell figyelmet fordítunk. A nemesség, mely magát úgy a személyes hadiszolgálat, mint a katonaság fentartása alól feloldotta, sikerülvén neki a régi elvet »az adó terhe nem a telken fekszik« (onus non inhaeret fundo) törvényben kimondatni, a nemesség, mondjuk, mindig idegenebb lett a nemzet nagy többsége előtt; minél inkább sértették kiváltságai a túlterhelt pórnépet, annál inkább felizgatták a kedélyeket. Tudjuk, hogy a nagy francia forradalom hasonló állapotokból fejlődött. Hogy nálunk az ügyek oly véres kimenetet nem értek, annak oka jó részben a fejedelmek magatartásában rejlett, kik nem, mint Franciaországban, a kiváltságos nemesi rendet kihívólag pártolták, hanem folyvást lehetőleg javítani iparkodtak a szegény adózó nép helyzetén.

Az állandó hadsereg felállítása nem történhetett rendes sorozás útján, hanem a megszavazott létszámot toborzás által hozták össze. A fentartására szükségelt hadi adót pedig az országgyűlés állapította meg, és pedig 1729-ben 2¹/₂ millió forint évi adóban, mely összeg 1751-ben 700,000 és 1764-ben újra 700,000 forinttal emeltetett, úgy hogy *Mária-Terézia* uralkodása második felében a magyar hadi contributio 3.900,000 frtot tett ki.

Az 1741-iki országgyűlés a magyarországi állandó hadsereg számára hat gyalog- és lovas-ezredet ajánlott meg, azaz összesen 21,622 katonát; ezeknek tiszteit a századosoktól lefelé a vármegyék nevezték ki. A gyalogezred 3000 embert számlált, míg a lovasezred 1200 emberből állott ugyanannyi lóval. Ez

¹⁾ *Horváth*, i. h. 226. l. Nem helyes tehát *Meynert* (i. h. 212. l.) felfogása, ki ezen 1815: VIII. törvényezikben »a nemes lemondás« művét látja és azért a nemességet dicséri.

ezredek kipótlása-, valamint új ezredek felállítására vagy az országgyűlés, vagy pedig a vármegyék és városok ajánlottak önkénytelenül újonczokat a királyné felhívása folytán; vagy egyes főurak, hadférfiak, családok stb. vállalták magukra kisebb-nagyobb seregek felállítását; vagy végre kormány útján elrendeltetett, hogy a vármegyék meghatározott számú újonczokat toborozzanak össze.

Nagyon természetes, hogy az újonczozás ezen módja, mint az egész hadrendszer általában fölötte bizonytalan és nehézkes volt, úgyhogy a hadvezér nem igen számíthatott reá; könnyen érthetjük tehát a veszedelem küszöbén *József* császár panaszait és sürgetéseit; de másrészt mégis méltányolnunk kell *Mária-Terézia* óvatos eljárását; ki a viszonyokat, mint tapasztalt uralkodó, jobban ismervén, erőszakos újonczozás által nem akarta a kedélyeket ingerelni. Anélkül is mutatkoznak már a köznépből az elégtelenség jelei. Stájerországban megtagadták az adó fizetését s a közmunkát; nem álltak különben másképen az ügyek Magyarországon sem. Erdélyben a fiatalság az újonczozás elől az erdőbe menekült, hol raboltak és garázdálkodtak. Ugyanez napirenden volt a Bánságban is; a tolvajok és útonállók neki bátorodtak, mióta a sorkatonaság a cseh harczterre vonúlt. A bányákban, hol a munkálatokat a legszebb sikerrel kezdték meg, senki sem akart megmaradni, mert a rablók egész családokat írtottak ki, s nem volt, ki e vidékeken a közbiztonságot helyreállítani képes leendett. *Mária-Terézia*, ki Magyarország társadalmi viszonyait, ily sötét színben ecseteli, panaszkodik tovább, hogy ő ama pásztorhoz hasonlít, ki sok lelki fájdalom közt látja veszélyben nyáját, holott az csekély áldozattal kikerülhető lett volna. Ezért kéri fiát, ne menjen, végletekig. ¹⁾

E közben szakadatlanul folyt a diplomatai czivódás, míg végre június közepén a diplomaták a háború útjára terelték az ügyet s daczára *Mária-Terézia* ellenzésének, a hadüzenet elkerülhetlenné vált. Az osztrák udvar június 24-én visszaútasítá a porosz király utolsó javaslatát azon kijelentéssel, hogy »minden békés megoldást lehetetlennek, és minden további alkudozást feles-

¹⁾ *Aruth*, i. h. 273—274. ll.

legesnek« talál, mire porosz *Frigyes* július 3-án ultimátumával felelt, melyben úgy nyilatkozik, hogy sikertelen kiegyenlítési törekvései után végre kénytelen, bár nem szívesen, a még egyedül fennmaradó utat választani, hogy megakadályozza Bajorország földarabolását. ¹⁾

Daczára annak, hogy *József* császár el volt határozva érdekeit karddal is megvédeni, s mindig ellene szegült fejedelmi anyja békülékeny kísérleteinek, mégis nagy és mély gondok foglalták el lelkét, mihelyt bizonyosnak látszott a háború kitörése; fokozták még e gondokat *Mária-Terézia* növekvő aggályai. Azon hírre, mely szerint a poroszok a Jablunka-hegyszeroron át *Magyarországba* törni, s így a háborút a monarchia szívébe áttenni szándékoznak, *Mária-Terézia* igen megijedt. »Ezen invasió«, írja császári fiának, »Magyarországban veszedelmes következményekkel járna, kivált Morvaország szomszédságában, hol épen nagy számmal, laknak a lutheránusok.« ²⁾ A fejedelemnő attól tartott, hogy az e felekezethez tartozók inkább csatlakoznának a protestáns porosz királyhoz; oly nézet, mely annak idejében a bécsi udvar köreiből általános volt, s mely nagyjából az akkor és azelőtt, úgy a protestánsokkal, mint a görög nemegyesültekkel szemben foganatosított számos katholizáló kísérletre vihető vissza. Igen sok zavar, egyenetlenkedés és belviszály támadt ez eljárás nyomán, mely az uralkodó katholicus államvallás érdekében a más vallásúak legszentebb érzelmeit sértette meg. Az igazság érdekében azonban meg kell vallani, hogy ez üldöző szellem egyrészt a korszak felfogásának felelt meg, minek folytán látjuk, hogy más országokban meg a katholicusok voltak hasonló zaklatásoknak s üldözéseknek kitéve; másrészt pedig, legalább *Mária-Terézia* alatt, az ő jószívűsége s valódi vallásossága által e katholizáló tendencia nem a régi durva s kegyetlen formában nyilatkozott.

Az az eshetőség, hogy a porosz csapatok *Magyarországba* törnek be, mint rémkép állt *Mária-Terézia* szemei előtt; leveleiben ismételtelen tér arra vissza. Már lát néhány ezer ál- vagy va-

¹⁾ V. ö. *Reimann*, i. h. 97 sk. ll. — *Schwicker*, i. h. 263—264. ll.

²⁾ *Arneht*, i. h., II. 295—296. ll.

lódi kozákot az újonnan feltalált ágyúkkal, a mint a *magyarország* bányavárosokba s a gácsországi sótelepekre betörve, dúlnak, rabolnak, gyűjtogatnak és zsákmányolnak. Ez által, valamint Morvaország elfoglalásával megfosztatnék Ausztria utolsó segélyforrásaitól. ¹⁾ Mihelyt tehát megkapta ama hírt, azonnal közölte a magyar alkancellár, gróf *Pálffy* Károlylyal, ki éppen Cseklészen Pozsony mellett időzött. ²⁾

József császár vigasztalja bús anyját, említve, hogy az általa annyira rettegett eshetőség, mely szerint a poroszok a Jablunka-szoroson át a felső-magyarországi bányákat megszállhatnák, még igen távol van; mindazáltal tanácsolja, hogy fejedelmi anyja adjon parancsot *Esterházy* herczegnek, hogy gyűjtsön katonaságot a Bánságban, a károlyvárosi határőrvidéken és Tótországban, hogy ezekkel, valamint a bányavárosi trabantokkal megőrizhesse Magyarország északi határát. ³⁾ Meg is történt mindez a császár tanácsa szerint. Augusztus elején érkeztek Pozsonyba a horvát és határőrvidéki hadseregek, honnan Magyarország északi széleire indultak, hogy különösen a Jablunka-szorost s a bányavárosokat biztosítsák. ⁴⁾

De *József* császár ez alkalommal igen élesen fejezte ki elégedetlenségét s bizalmatlanságát is a *magyarok irányában*. Tudjuk, hogy e nagyszellemű fejedelem, korszakának megfelelően, nem szerette az alkotmányszabta korlátokat s kiváltságos jogokat; eszménye volt a felvilágosult fejedelem által korlátlanul kormányzott, egyesített állam. Most is hangsúlyozta: »Ha a magyarok (adót) fizetni akarnának, igen jó katonaságunk volna«; nem is helyeselte anyjának óvatos, alkotmányyszerű eljárását; szükséges — úgymond — erőszakkal járni el, kivált az ujoncok tekintetében, kik még mindig (junius második felében) hiányszanak s kiket kényszerrel is elő kellene állíttatni. ⁵⁾

¹⁾ Ugyanott, 301. l.

²⁾ Ugyanott, 297. l.

³⁾ U. o. 303. l.

⁴⁾ V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 62. és 64. számát.

⁵⁾ *Arneht*, i. h. II. 303. l.

Ismeretes, hogy a magyar nemesség leginkább a megadóztatástól irtózott, s hogy az 1764-iki országgyűlésen e tekintetben újra biztosította régi »szabadságát«, sőt nem átallotta az új magyar testőrség fentartási költségeit is a parasztság vállaira róni, bár e testőrség csupa nemes ifjakkból állott. *Mária-Terézia* ismerte jól a magyar nemesség hangulatát, azért József császár tanácsa, Magyarország katonai védelmezése tekintetében tetszésével találkozott, dícséri is érte fiát s teljesíté elővigyázó javaslatait. »De egészen másképen áll a dolog« — folytatja a fejedelelnő — »a közös megadóztatás tekintetében; ez teljesen lehetetlen. Hátra volna még a nemesi fölkelés, de ez csak az esetben eszközölhető ki, ha Magyarország tényleg forogna veszélyben; akkor csakugyan minden nemes ember a hadi fölkelésre kötelezve van.« Mivel maga József császár is, ezt a veszedelmet még igen távol lútte, világos, hogy *Mária-Terézia* sem vélte szükségesnek e fölkelés kieszközlését. »Mi pedig az ujonczokat illeti« — írja tovább a fejedelelnő — »ezeket most nem kaphatni, mert az ujonczozás a jelen pillanatban (junius 26-án) ki sem vihető; minden ember az aratással van elfoglalva, de meg a kellő katonai erő is hiányzik, mely nélkül pedig »erőszakos« ujonczozás épen nem foganatosítható.«¹⁾

József császár Magyarország északi határainak biztosítása céljából hadi tanácskozmányt tartott, melynek jegyzőkönyvét junius 28-án elküldte anyjának, hogy ez a benfoglalt megállapodásokat keresztül vitesse. Ez alkalommal *József* újra bizalmatlankodik a magyarokkal szemben. »A magyarok« — úgymond — »sokat tehetnének, de ők még az ujonczokat sem akarják szolgáltatni, bár ezeket már ez év kezdetén (en carnaval) megígérték.« Azért nem is reméll nagy dolgokat tőlük; s tanácsolja, hogy szükség esetén vegyen *Mária-Terézia* a magyar ezredek kipótlására 6000 határőrvidéki embert s a savoyai ezredet.²⁾

Ezalatt mindjobban megközelítették a poroszok a cseh

¹⁾ U. o. 305. l.

²⁾ *Arnell*, i. h. 308—309. ll.

határokat s július 5-ikén lépték át azokat. Nachod városa mellett volt e háborúban *Frigyes* porosz királynak első csehországi főhadiszállása. *József* sietett a fenyegetett országrész felé; ő a legjobb reményeket táplálta a jövő iránt; másképen gondolkozott azonban *Mária - Terézia*. Mikor értesült, hogy a porosz király tényleg átlépte Csehország határait, azt írta *Kaunitz*nak: »Szerencsétlenségünk beteljesült!« S kérve kéri fiát, kímélje magát, hogy ő, kitől minden függ, épségben maradjon. ¹⁾

A császár kedélyére is leverő benyomást gyakorolt a háború megvalósulása; ujoncz volt a csatamezőn s szíve irtózott a háború borzalmaitól. A legélénkebb színekkel festi a dúlásokat és a pusztításokat, a szenvedéseket, melyeket az ellenség által elfoglalt területeknek el kell viselniök. S e rémképek közt nem zárhatja el szívét azon aggály elől sem, vajjon képes lesz-e az osztrák hadsereg a győzelmes királya által vezérelt, harczedzett, kipróbált porosz haddal mérkőzni? Ez érzelmek benyomása alatt fejedelmi anyjának oly indítványokat terjeszt elé, melyekből leginkább kitűnik megingatott reménye.

»Kivételes állapotok« — írja *József* jegyzékében — »kivételes segédeszközöket igényelnek. A jelenleg kitört káros és igen vészteljes háborúban a monarchia fenállása mindössze egy szerencsétlen pillanattól függ. Az ellenség, kivel szemben állunk, tényleg erősebb nálunk, s tudvalevőleg nem válogatja az eszközöket, ehhez járúl még a nagy hadvezér is. Nekünk nincs szövetségünk; e monarchia csupán saját segédforrásaira van utalva. Azért szükséges a monarchia egyes országaiból legalább 40,000 újonczot szerezni be s mindenkit, ki csak arra képes, erőszakkal s kényszerítni hadiszolgálatra. Ép oly szükséges a pénzügyeket minden kigondolható módon emelni, javítani, és pedig úgy a kiadások kevesbítése, mint a bevételek szaporítása által. Kell, hogy itt is a tróntól az utolsó parasztkunyhóig minden állampolgár megtegye, mi tőle telik, mert mindannyian kötelesek erejükhez képest az egésznek fentartásán közreműködni.« Ajánlja továbbá

¹⁾ U. o. 320., 323. ll.

külföldi hitelnek is igénybe vételét, bármily súlyos feltételek mellett, mert úgymond — »ha a ház ég, nem szabad a víz árán alkudnunk.« Végre azt tanácsolja Kaunitz herczegnek, hogy ke-
ressen az idegen hatalmak közt szövetségest, vagy fogadjon kül-
földön is alkalmas hadsereget zsoldba, s ez intézkedéseket csak
mihamarább vigye keresztül. Hogy fejedelmi anyja és tanácsosai jól megértsék indítványait, hozzácsatolja még felvilágosítástül a következő megjegyzést: »Ha a monarchiát nevezem, az alatt az összes országokat, főkép *Magyarországot* is értem, hol azonnal az insurrectió s egyes csapatok vagy ezredek felállítása volna létesítendő; épen úgy *Erdélyben* is.«¹⁾

Ezen jegyzékben az önhatalmú katonát látjuk nyilatkozni, ki az adott viszonyokkal s intézményekkel keveset törődván, egyeuesen célja felé tör, meg nem gondolva, hogy sok akadály tartóztatja fel őt ez úton, mi által védelmezett ügye még rosszabb helyzetbe juthat. Monarchiánk szerencséjére József császár elsietett túlbuzgóságát óvatosan mérsékelte *Mária-Terézia*, ki fiának említett jegyzékére többi közt így válaszolt július 11-kén: »Mit ön német nyelven írt jegyzékében mondott, teljesítve lesz, de nem mind vihethő ki vagy legalább nem az óhajtott gyorsasággal, ez áll különösen a pénzügyi viszonyokra nézve. A *magyar insurrectio* csak az ország belsejében szolgál s annak felállítása sok időbe kerül. Az idegen katonák — hol találhatók? E tekintetben alkudozásokat kellene kezdenünk. Azonkívül a catholicus fejedelmek nem is igen rendelkeznek katonákkal, a protestánsok pedig mind ellenségeink. És az insurrectio — kérdi kétségbeesetten a fejedelemnő császári fiát — az insurrectio, a 40,000 újoncz, meg az idegen katonák védelmezenek bennünket 100,000 kipróbált katona ellen?« Ismerte ő szívtelen ellenfelét, azért vonakodott újra háborúba egyeledni; már előre látta, hogy háza s országai veszélyben forognak, s meg volt győződve, hogy a veszély elhárítására pusztán a kard még nem elég. Kéri tehát fiát, hogy kössön békét a csatatéren, legyenek bármily súlyosak is a feltételek.²⁾

1) *Armeth*, i. h. 325—326. ll.

2) *U. o.* 331—332. ll.

Hogy *Mária-Terézia*, ez a bátor, hősies asszony, ki kormányzása elején fél Európa ellen felvette a keztyűt, most oly félénken, elcsüggedten beszélt, nemcsak előrehaladott korának s természetes női békeszeretetének, hanem részben annak is tulajdonítható, hogy mint említettük, maga *Mária-Terézia* sem bízott az osztrák igények szilárd jogosultságában. Továbbá nem is tartotta érdemesnek egy darab föld végett háborúba keveredni, s ez által úgy saját, mint gyermekei s népei boldogságát, békés nyugalmát, sőt életét is veszélyeztetni. Másrészt azonban éles értelmével belátta, hogy az ügyek jelen stádiumában minden erőt megfeszíteni szükséges, csak a monarchia s fia, a császár, tekintélye csorbát ne szenvedjen. Tehát bár sajnálattal, de szokott erélylyel s kitartással iparkodott *József* kívánalmait teljesíteni. Már két nappal fentidézett panaszkodó levele után írja a fejedelmű fiának, hogy a pénz s az újonczok tekintetében legyen teljesen nyugodt, meglesz mindakettő, még egy második hadjáratra is. A magyar nemesi fölkelés ellenben nem oly könnyű dolog arról bizonyost nem mondhat, de reméli, hogy a magyarok s erdélyiek *alkotmányuk szerint* közre fognak működni, habár kissé lassan is.

József mindazáltal nem nyugodott meg. A háború előrelátható veszteségei arra intették, hogy a szükséges pótlásokról s egy tartaléksereg felállításáról jó eleve gondoskodják. Említette tehát anyjának, hogy meg kell kettőztetni az erőket; a hadseregnél lovakban is nagy a hiány; úgy Magyar-, mit Erdély- és Gácsországban tehát szükséges annyi lovat bevásárolni a huszárok számára, a mennyi csak kapható, mert azoknak száma napról napra fogy.¹⁾ S néhány nappal később (július 19-én) ismétli a császár kérelmét a magyar újonczokra nézve, kik még mindig hiányzanak, miért a magyar ezredeket hadilábra állítani lehetetlen. Ez ügyet tartja *József* legfontosabbnak, s mégis eddigelé mindig ignoráltatott. Kéri azért fejedelmi anyjának e tekintetben is pontos és határozott intézkedéseit.²⁾

¹⁾ *Arnth*, i. h. 339. l.

²⁾ U. o. 356. l.

József császár e panaszaí és szemrehányásai nem voltak indokoltak; ő táborában egészen megfelekedett a monarchia öszszes politikai s anyagi helyzetéről s figyelmen kívül hagyta, hogy valamely ország fenntartása nemcsak a kard hatalmán alapúl, hanem a szorgalmas, munkálkodó kéz is szükséges ahoz, melynek munkája nélkül a kardhordók is tétlenségre volnának kárhóztatva, nem nyervén a test kellő ápolást és tápot. E régi igazságot hozta *Mária-Terézia* fia emlékezetébe, mint józan gondolkozó, tapasztalt uralkodó, így írván: »A nagy hiány jelenleg (júl. 24-én) minden tekintetben nem pótolható, mert az emberek egész szeptember hóig az aratási munkával vannak elfoglalva; pedig Csehország pusztúlása miatt az egész monarchia *Magyarország* gabnatáaira van utalva. Továbbá Magyarországon a főurak nem bírnak hatalommal, hogy az embereket katonaságra szorítsák, mint ezt más országokban látjuk; itt minden a *megyék* által vitetik végbe. Nem is tanácsolnám valamely főúrnak, hogy erőszakkal éljen; mert lázadás volna annak következménye s nekünk nem volna elégséges katonai erőnk, azt levérni. Még az ujonczok beszerzésére s elfogadására is hiányzik a kellő számú sorkatonaság; azért történt az év tavaszán, hogy az ujonczok egyenruha és katonai segédcsoapatok hiányában, hetekig a megyeházakon, mint a kutyák, elzárva tartattak, miáltal a szegény emberek közt betegség és kétségbeesés támadt. Ily eseteket óvatosan kerülnünk kell jövőben. Hasonlókép áll a dolog a lovak tekintetében. Hatezer ló helyett csak háromezret kértünk s lesz sokkal több. Ez paradoxnak látszik s mégis úgy van. A buzgalmat féken tartani szükséges, s a mi még fontosabb, semmi bizalmatlanságot nem szabad a magyarokkal szemben elárúlni, mintha ők mit sem tennének a közügy érdekében s a monarchia jólléte nem függne szívükön. Hol sem jogunk, sem erőnk nincsen ott előzékenységgel többre megyünk, mint szemrehányásokkal. E nemzettel szemben különös módon kell eljárni. Én — mondja végül a fejedelemasszony — mindig jó lábon álltam vele s már sok hasznát is vettem.«¹⁾

¹⁾ *Arneht*, i. h. II, 361 — 362. II.

Ezúttal sem csalódott reményében a fejedelemnő. Magyarország akkori helytartója, *Albrecht* herceg, *Mária-Terézia* veje, a csehországi táborba ment; helyette gróf *Esterházy* Ferencz, a magyar kancellár, indult Bécsből Magyarországra, hogy a főurakkal személyesen tanácskozzék a honvédelem felett, s azonfelül a világi s egyházi főurakat, továbbá a megyéket és városokat önkénytes adakozásra búzdítsa. Hogy mily fényes sikerrel járt el feladatában, látjuk ama körülményből, mely szerint a magyarországi megyék már június végén kiállították a szükséges ujoncz-jutalékot. Különös buzgalmat s áldozatkészséget tanúsítottak a *jászok* és *kúnok*, kik nemcsak nagyszámú katonaságot állítottak ki, hanem szabad akaratjukból azonfelül még 600 huszárlovat is felajánlottak.¹⁾ Ez önkénytes ajánlatot nagy dicséretre méltónak találta *József* császár s kérte anyját: fejezné ki a jászoknak és kúnoknak kiváló megelégedését.²⁾ Azonkívül *Esterházy* kancellár feladatának egyik legfőbb pontját a már említett készületek megindítása képezte, melyek szükségseknek látszottak Magyarország északi határainak ellenséges betörés ellen való biztosítására. *József* császár mint tudjuk azt kívánta, hogy *Esterházy* a Bánságban, a károlyvárosi határörvidéken és Tótországban katonaságot gyűjtessen, mely Felső-Magyarországot védelmezhesse. E célból továbbá a *nemesi fölkelés* kieszközlését is sürgette s tudva, hogy az insurrectió csak az ország határain belül használható, július 12-ikén azt írja anyjának, hogy a nemesi fölkelés maradjon a Jablunka-szorosnál, tehát az ország belsejében.³⁾

Hogy *Mária-Terézia* és *József* aggodalmai Magyarország biztonságát tekintetében nem voltak alaptalanok, tanúsították azon, egyes porosz hadtestek részéről, július- és augusztusban, október- és szeptemberben történt betörések Szilézia-, Morva- és Gácsországba, melyek mindannyiszor úgy az osztrák táborban, mint Bécsben nagy ijedelmet okoztak.⁴⁾

1) V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 51. 12.

2) *Armeth*, i. h. II. 379. l.

3) U. o. II. 335. l.

4) V. ö. *Schwicker*, i. h., 172. sk. II.

Nem kis mérvben növelte az általános ijedelmet azon körülmény, hogy július utolsó s augusztus első napjaiban a porosz hadsereg északi Csehország határait is átlépte s *Laudon* tábornokkal győzelmes harcot vívott, minek folytán az öreg harczi csapataival hátrafelé vonúlt s *József* császárt és hadi tanácsosait nagy zavarba hozta. *Mária-Terézia* azért folytatta egyrészt kibékülési kísérleteit, másrészt pedig kettőzötetett erővel igyekezett megvédeni országait. Míg tehát megbizottját, báró *Thugott* újabb útasításokkal küldötte Frigyes királyhoz béke-alkudozás szempontjából, ¹⁾ addig Bécsben a magyar főúrak s különösen a megyei főispánok a fölött tanácskoztak, mikép lehetne Magyarország véderejét még fokozottabb mérvben igénybe venni.

Láttuk, hogy *Mária-Terézia* és fia leveleiben többször volt szó a magyar nemesi fölkelés elrendeléséről; de a fejedelmő soha sem mulasztotta el fölemlíteni, hogy ezen insurrectió csak alkotmányos úton eszközölhető ki s a magyar constitutió értelmében az ország határain kívül nem alkalmazható. Különben a hadvezérek s katonai szakértők már akkor igen csekély becsünek ítélték e nemesi fölkelést hadászati szempontból. Már az 1764-iki országgyűlésen terjesztette elő a kormány ezen nemesi fölkelés módosításáról szóló javaslatait, felhozván többi közt, hogy a nemesi fölkelés, miután ennek felkészülés sok időt kíván, száma pedig a nemesi hadnak határozatlan, bár nagy költségbe kerül, czéljának kellőleg még sem felel meg, s így az idő fejleményei s a szomszéd országok nagy állandó hadai mellett az ország védelmére s a béke biztosítására már elégtelen. ²⁾ A királyné tehát akként óhajtotta szabályoztatni a nemesi fölkelést, hogy az ország vész idején benne biztos védelmét lelhesse. ³⁾ Hanem tudjuk azt is, mily nagy és tartós visszatetszésre talált a fejedelmő ezen reformáló törekvése; az országgyűlés szükségtelennek állította az insurrectió módosítását, miután már külön-

¹⁾ V. ö. *Reimann*, i. h. 125. sk. II.

²⁾ *Horváth M.* »A honvédelem történeti vázolata.« »Kisebb munkái« I. 233. l.

³⁾ Ugyanott 384. l.

ben is igen nagy állandó sereg tartatik s a határszéleket az új intézményü határörök eléggé biztosítják; veszély idejére pedig czentül is készeknek ajánlkoztak a karok és rendek véröket s életöket áldozni fel a haza s a király védelmére; különösen azt, hogy a felkelő nemesség száma határozatlan, hasznos ország-titoknak állították, mi csak emelni képes az ország haderejének tekintélyét a külföld előtt.¹⁾ Így aztán a nemesi fölkelés régi, nehézkes s hasznavehetlen szervezetében maradt meg.

Mária-Terézia és József császár államférfiaik- s hadvezérekkel együtt most, midőn a porosz két oldalról támadta meg a monarchiát, s midőn egyes ellenséges csapatok mind jobban megközelítették már-már a magyar határokat is, elérkezettnek látták ama veszedelmes időpontot, melyben a védelem utolsó fegyvereit is megragadni honfui kötelesség. A magyar kormányférfiak tanácskozmányainak eredménye abban összpontosult, hogy *Magyarország összes véderejének kieszközlése végett okvetlenül szükséges új ország-gyűlést hívni egybe.*²⁾

Mária-Terézia 38 évi kormányzása alatt eddig mindössze csak *háromszor* (1741., 1751. és 1764. években) hívta össze a *magyar országgyűlést*, s most már tizennégy év óta nem tartott. Azon tapasztalatok ugyanis, melyeket a fejedelemszony a legutóbbi országgyűlés alkalmával tett, egészen elkedvetlenítettek őt, mert úgy honvédelmi és pénzügyi, mint törvénykezési és jobbágyügyi javaslatai nagyobb részét siker nélkül maradtak s a nemesség szűkkeblü féltékenységén legjobb szándoklatai is hajótörést szenvedtek. Ez országgyűlés eredménytelensége volt tehát legfőbb oka annak, hogy *Mária-Terézia* minden áron kikerülni iparkodott annak újból leendő összehívását; inkább az ország első méltóságát, a nádor állását is betöltetlenül hagyta, csak ne kelljen nádorválasztásra egybehívni az országgyűlést. Látván a rendek konok, önző magatartását, egyik levelében így

¹⁾ U. o. 234. l.

²⁾ *Armeth*, i. h., 418. l.

nyilatkozott: »Ez országgyűlés nagyon megismertette velem az embereket; ha csak ezen hasznom volna, is megelégedhetném.«¹⁾

Gróf *Eszterházy*, magyar kancellár, a bajor örökösödési háború veszélyes stádiumában, a magyar főurak tanácskozmányának jegyzőkönyvét átújtván a felségnek, kifejtő az *országgyűlés szükségességét*, mert csak ez úton lehetséges a nemesi fölkelést szervezni s Magyarország összes véderőit egybegyűjteni. A fejedelmő helyeselte e javaslatot; máskép nyilatkozott azonban *József* császár, mihelyt ama tanácskozás eredményéről tudósított. Gúnyosan jegyzi meg, hogy erre nincs mit mondania, a magyarok nagyon szeretik a maguk formalitásait; csak arra kéri fejedelmi anyját, hogy ha az országgyűlés valóban szükségessé válnék, menjen személyesen Pozsonyba, különben üdvös eredményt nem igen remélhetni.²⁾

Hogy *József* császár épen nem rokonszenvezett a magyar alkotmányval, tudvalevő; de téves felfogás volna ez antipathiát merő önuralmi vágyakra vagy épen magyarelles érzelmekre vezetni vissza. *Mária-Terézia* épúgy, mint *József* látták s érezték egy tömörült, erélyes fejedelmi kéz által összetartott, egységes ország hatalmát. Poroszország növekvő jelentősége, bámulatos győzelmei s közmivelődségi ügy, mint politikai fejlődése okait leginkább ez egységesített kormányzásban találták fel, s tudjuk, hogy *Mária-Terézia* vonakodva bár, sőt néha akaratlanul, *József* császár pedig határozott elszántsággal lettek e tekintetben is a »gonosz szomszéd«³⁾ utánzó versenytársai.

A múlt század utolsó évtizedei általában egész Európában nem voltak kedvezők a középkortól átöröklött rendi alkotmányok fentartására. Többnyire el is avúltak már, gépies formák voltak minden életerő nélkül s csak arra alkalmasak, hogy a modern eszme-áramlatnak ideig-óráig gátul szolgáljanak s a kormányzásban szükséges és hasznos reformok behozatalát és kivitelét

¹⁾ *Horváth*, i. h. 418. l. — *Schwicker*, i. h. I. 176. l.

²⁾ *Arneht*, II. 372. l.

megnehezítsék. Az utóbbi mondható különösen a magyar rendi alkotmányra nézve is. *József* császár élénk figyelemmel kísérte az 1764-iki országgyűlés nehézkes, gyümölcstelen tárgyalásai folyamát; észlelte a nemesség kicsinyes s önző magatartását, melylyel minden jogosult újítást meghiusított. Helyesen jegyzi meg *Horváth M.*, ¹⁾ hogy a nemességnek ez országgyűlésen tanúsított magatartása szolgálhat kétségkívül kulcsúl *József* császár belpolitikájának indító okaihoz. Ő ez országgyűlés után nemsokára megkezdette magyarországi utazásait (1766-ban) s itt elég alkalma volt önszemével látni a nyomoruságot, melyet a rossz vagy hiányos intézmények a különben szép s oly gazdag tenyészetű ország virányain előidéztek; alkalma nyílt öntapasztalatból meggyőződnie, mik igazak voltak a rendek panaszai az adózó nép sanyaru állapota fölött. Midőn pedig mindezt látva, visszaemlékezett azon kiváltó igazságtalanságra, mely szerint a javakkal s jogokkal oly gazdagon felruházott nemesség nemcsak a közterhekben részesülni s a háza maradandó védelmére, mely különben is őt illette kiválóképen, bármi csekélyet is áldozni vonakodott; hanem még az egyedül a nemesség díszére való s csupán nemes-ifjakkból álló testőrseregben szolgáló fiai tartásának költségeit is a különben is túlterhelt szegény nép vállaira vetette: akkor villant meg igazságszerető lelkében azon idővel mindinkább meggyőződéssé érlelt eszme, hogy az eddigtől egészen eltérő módon kell s lehet csak segíteni ezen, az aristokratia szűkkeblű önzése s visszaélései miatt sorvadózó, virágzásra különben oly képes s oly méltó ország százados bajain.

Láttuk fentebb, hogy *József* fejedelmi anyjának ismételve ajánlotta a magyar nemesség közmegadóztatását, sőt erőszak alkalmazását is javasolta, és hogy folytonosan ostorozta, gúnyolta a magyar urak szűkkeblűségét, önzését, a közjó iránti közömböségét. Azért most sem várt valami fényes eredményt az indít-

¹⁾ »Az 1764-iki országgyűlés története,« I. »Kisebb munkái« I. 421—422. II.

ványba hozott országgyűléstől. *Mária-Terézia* nem osztotta mindenben fia nézeteit. S azonkívül bántották őt a császár folytonos zaklatásai a magyar ujonczokért. Ismételve figyelmezteti hát fiát, hogy egyenruha s átvevő katonaság hiányában czéltalan, sőt veszélyes dolog volna összeszedni az ujonczokat, mert a toborzás ily körülmények közt lázadásra adna alkalmat vagy betegségeket idézne elő; már pedig ez épen most nagy szerencsétlenség volna. Szükséges tehát mindenekelőtt egyenruhát beszerezni, elfogadó hadcsapatokról gondoskodni, nemcsak papiron, de tetteleg is, s akkor majd meglesz az ujonczozás is. Az ő (*Mária-Terézia*) s az ország részéről megtörtént minden, mi csak tőlük telhetik. *József* túlhajtott eljárásával megfélemlíti azokat, kik óhaj-tásai megvalósításán közremunkálnak, s így maga teszi azt lehetetlenné. Ahelyett, hogy köszönettel viseltetnék a közreműködők iránt, megbántja őket s erőszakos fellépést követel, mi a dolgok állását csak rosszabbítaná. ¹⁾

E szemrehányó levélre július 31-én válaszolt *József*, kiemelve válaszában a magyar- s erdélyországi ujonczozás ügyében azt, hogy ez országokban is van minden zászlóaljnak őrségi helye és pedig a szétszórt várakban; ha már most a megyék a felfogadott ujonczokat a helyett, hogy a megyeházákban bezárják vagy egészségre veszélyes módon helyezik el, a legközelebbi őrségi állomásra vinnék, minden nehézség meg volna oldva. Minden ez által okozott költség aztán megtérítették; de hiába, ők nem akarják ezt így. ²⁾ Látjuk, hogy *József* császár folyvást bizalmatlankodott a magyarokban.

Mária-Terézia, hogy megnyugtassa s jobb nézetre térítse fiát, minden levelében hangsúlyozta amaz áldozatkész lelkese-dést, mely mindenütt az országban nyilatkozik. Különösen aug. 8., 9. és 13-ikán kelt levelekben magasztalja a magyar főurak buzgóságát, áldozatkészségét s hű ragaszkodását. »Isten szabaddítson meg minket ezen szerencsétlenségtől« — írja augusztus

¹⁾ V. ö. *Mária-Terézia* levelét jul. 25. *Arneht*, i. h. II. 374—375. ll.

²⁾ *Arneht*, i. h. 378—379. ll.

9-én — »melyet én az első naptól kezdve annyira éreztem s tartsa meg önt hű alattvalói számára. Le nem írhatom önnek ama hév buzgalmat s jóakaratot, melyről mindenki tanuságot tesz; megérdemlik, hogy ön atyailag gondoskodjék róluk s önmagát úgy számomra, mint számukra kimélje.«¹⁾ És augusztus 13-án írja a magyar ajánlatokra nézve: »Fogadja szívesen a hűséges emberek ígéreteit, kik egyszer már megmentették uralmunkat (notre succession). Adja Isten, hogy ez mindig így maradjon. Nem tagadhatom meg tőlük annak beismerését, hogy leghálásb köszönetünket érdemelték ki. Többet ajánlottak, mint kértünk, mert buzgalmuk igen nagy.« Felszólítja ezután Józsefet, legyen ő is jó indulattal a magyarok iránt, mi által sok hasznát veheti e nemzetnek. Elküldi majd *Pálffy* gróf, magyar alkanczellár által ama pontozatokat, melyeket a magyar főurak ajánlatba hoztak, hogy ezeket *József* is átnézze s *Pálffy* szóbeli magyarázatait kihallgassa; ha pedig a császárnak nem volna ideje a buzgó alkanczellár előterjesztéseit kihallgatni, utasítsa *Albert* herczeghez s *Hadik* grófhhoz; de *József* igen lekötelezné anyját, ha ő maga szentelne arra egy negyedórát; ez a nemzetre is nagy hatással volna. A magyarok jelenlegi áldozatkészségének — írja tovább az uralkodónó — egyik főindoka azon körülmény is, hogy a császár személyesen áll a hadak élén s kész magát az állam jólléte érdekében fel is áldozni.²⁾ S hasonló elismeréssel nyilatkozott a fejedelemnő *Albert* herczeghez intézett s ugyanaz nap kelt levelében is. »Önhöz utasítom az alkanczellárt« — írja — »hogy megvigye önnek a mi derék s általam oly méltán szeretett nemzetünk nyilatkozatát.«³⁾

A magyar ajánlatok főleg két részből állottak. Azon főuri tanácskozmány, mely augusztus elején Bécsben tartatott, oly határozatot hozott, hogy első sorban a megyéket kell felhívni, adjanak önkénytesen rendkívüli ujonczokat. Nem kevésbbé fontos volt a második határozat, mely szerint a magyar országgyűlés egybe volna hívandó; *Mária-Terézia* hozzájárult e határozatok-

¹⁾ *Arneht*, i. h. III. 32. l.

²⁾ U. o. III. 43—44. ll.

³⁾ *Wolf*, Aus dem Hofeben Maria Theresias, p. 373.

hoz s az országgyűlés megnyitása október elsejére meg is lön alapítva. »Előbb nem volt lehetséges« — tudósítja a fejedelmű fiát.¹⁾

Úgy látszik, hogy az első határozat keresztülvitelétől volt feltételezve a másodiknak megvalósítása. Ha a megyék s az egyesek önkénytes katonai ajánlatai meg nem felelnének a szükségletnek, akkor folyamodik a királyné és kormánya az országgyűléshez. A negyedik országgyűlés Mária-Terézia uralkodása alatt, melyről eddig tudomásunk nem volt, tehát csak »elvileg« lett elhatározva. Mindjárt a tanácskozmány után elindultak a Bécsben összegyűlt urak, különösen a főispánok illető megyéikbe, hogy az ujonczozás érdekében munkálódjanak. Az uralkodónő augusztus 8-ikán különösen a magyar kancellár, gróf *Eszterházy* Ferencz; s primás, gróf *Bathhány* József; továbbá gróf *Pálffy* János, altábornagy és testőrkapitány, gróf *Forgách* Miklós, nyitra-megyei főispán és gróf *Koller* Ferencz, bars-megyei főispánról emlekszik, mint kik már elutaztak megyéikbe, hogy az egész ujonczozási mozgalom élére álljanak.²⁾

És a felhívás mindenütt lelkes visszhangra talált. »Az egész királyságban« — írja a bécsi hivatalos lap — »egy megye a másikkal versenyzik legjobb királynéjuk iránti hűségök! s szeretetük nyilvánításában.« Bizonyítékul említi fel, hogy gróf *Grassalkovics* Antal, koronaőr s zólyomi főispán teljes meglepéssel tért vissza megyéjéből, mert a megyei rendek lelkes készséggel három annyi ujonczot ígértek, mint mennyit tőlük kért. Hasonló lelkesült buzgalmat tapasztalt a gróf Nyitra-, Bars- és Hont-megyékhben, hol mindenütt vonakodás nélkül, sőt versengő szeretet-, hűség- és lelkesüléssel nyilatkozott a nemesség.³⁾

Már az augusztusi tanácskozmány alkalmával a kért 8000 ujoncz helyett 12,000-et ígértek meg a magyar főúrak; fentartván ezenkívül a nemesi fölkelés kieszközlését. Mihelyt ez ügyben augusztus hó folyamán a megyei gyűlések véget értek, a kor-

¹⁾ *Aruth*, III. 43—44. ll.

²⁾ U. o. III. 25. ll.

³⁾ V. ö. »Wienerisches Diarium«, 1778. szept. 5-én, és *Aruth*, i. h. III. 47. l.

mányférfiak az illető egyházi s világi főurakkal Bécsben tartandó újabb tanácskozmányra készültek. Azért is *Mária-Terézia* aug. 22-én felhívta császári fiát, közlené vele kivánalmait s tegye meg észrevételeit az utóbbi magyar értekezlet jegyzőkönyvére és pedig pontról pontra; hogy továbbá hallgassa meg *Albert* herczeg, valamint *Hadik* és *Lasey* grófok véleményét is, az utóbbiakét különösen hadi szempontból. A fejedelelnő ígéri, hogy ő részéről minden lehető el fog követni; de az eredményről biztosat nem mondhat, mert a magyar országgyűlésen jószándéku, azonban igen elfogúlt tömeggel van dolga. Kéri végül fiát, hogy a jegyzőkönyvet augusztus 29. vagy 30-ikán küldje vissza, mivel akkor gyűlnek össze újra a magyar urak Bécsben.¹⁾

József császár azonban egészen más irányban volt elfoglalva. A hadi szerencse az északról előnyomuló porosz hadakra mosolygott; az öreg *Laudon* amiatt elvesztette lelki nyugalmát s bátorságát, úgy hogy midőn augusztus 9-én Frigyes király fivére, *Henrik* herczegnek sikerült ügyes taktikájával Niemes mellett az osztrák sereg fölött némi csekély előnyt vívni ki, ez eleget volt *Laudon* tábornokot annyira zavarba hozni, hogy ijedtségében jó állomását elhagyva, a legnagyobb rendetlenségben hátrált. El csapás leírhatlan benyomást gyakorolt a főhadiszálláson, különösen *József* császár kedélyére. Ő azonnal *Laudon* táborában indult, hol mindent a legnagyobb zavarban talált, »lehetetlen« — írja fejedelmi anyjának — »az itt uralkodó zűrzavart s ellenmondásokat ecsetelni. Mindenki ki van merülve, különösen a könnyű lovasság halálra fárasztva. . . Félek, hogy a legkisebb láрма teljes visszavonulásunkat fogja okozni.²⁾

Könnyű elgondolni, hogy ily körülmények közt *József*nek sem kedve, sem ideje nem volt, a magyar értekezlet jegyzőkönyvét elolvasni s annak ajánlatait komolyan vizsgálat alá venni. Azért is gróf *Pálffy*t sógorához, *Albert* herczeghez s *Hadik* grófhhoz utasította, hogy ezekkel végezze el dolgát; a mi meg is történt s szeptember 2-ikán már arról tudósítja *Mária-Terézia* fiát, hogy a magyar nemesi fölkelésről szóló iratokat már megkapta

¹⁾ *Arneth*, i. h. III. 60. 1.

²⁾ *Reimann*, i. h., 137 s k. II. — *Schwicker* II. 169. s k. II.

s ezeket a következő napon, azaz: szeptember 3-án közölni fogja a magyar urakkal, kik teljes buzgalommal már mindannyian öszszegyűltek Bécsben.¹⁾

Szeptember 3-án s 4-ikén tartották a *magyar urak új értekezleteiket*, melyeken többek közt részt vettek: gróf *Eszterházy* Ferencz, magyar kancellár, gróf *Batthyány* József, bibornok s Magyarország érsek-prímása, gróf *Migazzi*, bibornok s hécsi érsek, mint a váci püspök helyettese; gróf *Fekete* György, országhíró, gróf *Nádasdy*, horvátországi bán, gróf *Grassalkovich*, koronaőr, *Eszterházy* herczeg, báró *Putachich* Ádám, kalocsai érsek; gróf *Eszterházy* Károly, egri püspök; gróf *Eszterházy* János, gróf *Eszterházy* Ferencz, gr. *Pálffy* János, gr. *Erdödy* János, gr. *Balassa* Ferencz, gr. *Koller* Ferencz, gróf *Forgách* Miklós, stb. stb.²⁾

A kormány előterjesztéséből, különösen *József* császár s haditanácsosai véleményéből, könnyű volt kiérteniök a magyar uraknak, hogy felsőbb körökben idegenkednek az országgyűlés egybehívásától. Ismerjük *Mária-Terézia* nézeteit e tekintetben; tudjuk azt is, hogy *József* császár egész államférfiúi meggyőződése éles ellentétben állt az alkotmányos intézményekkel, s nem szabad végre figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy maga a főnemesség sem volt nagy barátja az országgyűlés hosszadalmas, zajos tárgyalásainak. Ehhez járult még a tökéletes siker, melyet a magyar kormány s a főurak a megyékben arattak, s az általános lelkesedés, mely az országban mindenütt észlelhető volt. E lelkesedés talán feltűnőnek is tetszik némely tekintetben, ha meggondoljuk, hogy *Mária-Terézia* 1764 óta országgyűlés közreműködése nélkül uralkodott, s csak is királyi rendeletekkel kormányozta az országot. Pedig hazai törvényeink rendelték, hogy az országgyűlés legalább minden harmadik évben hivassék össze;³⁾ továbbá az 1608. évi III. t. c. azt határozta, hogy a nádor elhunytá után egy év múlva gondoskodjék az országgyűlés annak utódjáról. Az utolsó nádor már 1765-ben halt meg, tehát halála

¹⁾ *Arneth*, i. h. III. 83. l.

²⁾ L. »Wienerisches Diarium« 1778. évf. 74. sz.

³⁾ L. az 1498. 1., 1655, 49., és 1715. 14. tvezikket.

óta nem kevesebb, mint 13 év múlt el, s nádorválasztó országgyűlés még sem tartatott s a nádori fontos állomás betöltetlenül maradt. Szembetűnő dolog tehát, hogy *Mária-Terézia* s kormányférfiti eljárása alkotmányos szempontból nem volt kifogástalan. S mégis ritka lelkesedéssel és ragaszkodással szerették a királynőt. Mi volt annak oka?

A magyar nemzet e magatartásának kulcsát főleg amaz általános meggyőződésben kell keresnünk, hogy a fejedelemlő hasonló szeretettel viseltetik a nemzet irányában, hogy szívét a hála s elismerés érzelmei töltik be s egész uralkodása alatt még mindig tettek által is igyekezett kifejezést adni hálájának. Megnyerő, gyöngéd modorával magához s udvarához vonzotta a nemességet; kegyadományok, kitüntetések, házasságok által nagyon jól értette a befolyásos embereket féken tartani s saját tervei, céljai érdekében felhasználni. Megnyerte továbbá mindenki szívét nem szűnő anyai gondoskodása, melylyel az ország s népei boldogságán csüngött. Reformjai pedig lehetőleg kimélték a fenálló intézményeket, hagyományokat s előítéleteket; nem akartak mindent egyszerre romba dönteni; míg *Mária-Terézia* élt, addig igen óvatosan jártak el a reformok behozatala körül, pedig e reformok lényegileg nem különböztek József császár sikertelen, mert túlhajtott sietséggel s kiméletlenséggel próbált újításaitól.

Mária-Terézia az urbéri szabályozás által a parasztság sorsát enyhíteni igyekezett; neki köszönhetni a törvénykezés legalább részben való javítását; de különösen nagy érdemeket szerzett a királynő az ország körül a szellemi s erkölcsi, valamint az anyagi viszonyok felvirágoztatását célzó intézkedései által. Ide tartoznak: az iskolák jobb szervezése és szaporítása, a püspökségek rendezése, a fölösleges zárdák kisebb számra szorítása, a királyi jövedékek emelése, különösen a só- és bányajövedék jobb kezelése, a vámrendszer könnyítése, mely törekvése azonban a bécsi »Commercién-Rath« ellenséges fondorkodásai következtében, fájdalom! nagy részben sikertelen volt; de annyiban mégis sokat tett a jó királynő az anyagi jólét előmozdítására, hogy a gyéren lakott ország részeket szorgalmas bevándorlókkal benépesítette; hogy a használható országutak, esatornák, stb. helyre-

állításáról gondoskodott, szóval : ha az ország rendei egyenlő erővel működnek közre a királynővel, úgy Magyarország minden tekintetben a legszebb haladásnak indul vala.

Mária-Terézia uralkodása alatt az ország területe is gyarapodott. 1772-ben visszaszerezették a szepesi városok; négy évvel később egyesítették Fiume városa és kikötője Magyarországgal s most, az 1778. évben ismét régi vágya teljesült a nemzetnek : a temesi Bánság visszakeblezése az anya országhoz. Az 1741-iki országgyűlés 18. törv.-cikke értelmében csatoltatott vissza eme déli országrész, mely 1552., tehát 226 év óta volt elszakítva Magyarországtól. A visszakeblezés 1778-iki június 6-án gróf *Niczky* Kristóf elnökle mellett hajtatott végre. Mikor a bekeblezés megvalósítása határozatba ment a bécsi kormánykörökben, hol e terv heves ellenzésre talált, írta a fejedelelnő szíve örömeiben vejének, *Albert* herczegnek, ki Magyarország helytartója volt : »Ez nagy nap Magyarországra nézve. A Bánság felletti kérdés el van döntve. Megelégedésemre szolgál, hogy ezen javítások a te kormányzásod alatt mennek végbe, s az ország boldogabbnak érzi magát, mint annakelőtte. — Én jó magyar vagyok; szívem csordultig tele a hála érzelmeivel e nemzet iránt.«¹⁾

Ezen intézkedések, ezen anyjai gondoskodás, ezen gyöngéd, hálás érzelmek voltak ama nemzeti lelkesedés forrásai; innen ama fendicsért, hű ragaszkodás, teljes odaadás s áldozatkészség, melyet a magyar nemzet a veszély pillanatában oly megkapó vonásokban tanúsított. Ezen lelkesedés nyilvánult különösen az egyes megyék tanácskozásai- s határozataiban is. Az eredmény meglepő volt. A bécsi főúri konferenzia szeptember 4-én ért véget, s már a következő napon tudósítja *Mária Terézia* fiát az eredményről. »Meg kell vallanom« — írja — »hogy teljes buzgalommal s pontossággal végeztek mindent.«²⁾ S méltán; mert az ajánlat nagyszerű volt.

¹⁾ *Wolf*, i. h. 353. lapon. — *Horedth*, Magyarország története. [1873.] VII. 445. sk. II. — *Schwicker*, i. b. I. 209. l.

²⁾ *Arnth*, i. h. III. 89. l.

Szeptember 7-kén Magyarország érsek-prímása vezetése alatt megjelentek: gróf Fekete György, országbíró, a többi országnagyok, miniszterek s néhány főispán, kik az udvar részéről előterjesztett ügyekben Bécsben tanácskoztak, a cs. kir. apostoli felségek előtt Schönbrunnban, hogy személyesen előterjeszszék legalázatosb ajánlataikat s egyszersmind, mivel munkálkodásuk véget ért, búcsút vegyenek tőlük.¹⁾

Az előterjesztett ajánlatok következő tartalmuak voltak: Magyarország két új gyalog-ezred s egy huszár-dandárt állít; a két ezred számára a főurak a megyék nevében 12,000 ujonczot ígértek; a huszár-dandárt pedig maguk a mágnások és nemesek saját erejük- és költségükből ígérték kiállítani. S mivel ez ajánlatok szabad elhatározásból eredtek, s velük az udvar kívánalmainak elég volt téve: elesett az országgyűlés összehívásának szüksége. *Mária-Terézia* hangsulyozza ezt, mondván: »*Nem lesz országgyűlés; ez, valamint a nemesi fölkelés csak a végső szükség esetére tartatott fenn.*«²⁾ Egyelőre lehetővé vált a háborút folytatni s a fejedelemnő nem mulasztja el figyelmeztetni fiát, hogy ezt egyedül a magyarok buzgalmának köszönheti. Türelmre inti őt követelései tekintetében, mert a monarchia anyagi helyzete igen is rossz lábon áll. A háboru sok magánember vagyónát semmisít meg, az adók s közterhek a legmagasabb fokra csigáztattak; s a kereskedelmi forgalom teljesen szünetel Magyar- és Erdélyországban és belső Ausztriában. »Ön mindig azt hangoztatja, hogy mindenki köteles mindenét (a közjóért) feláldozni; ez szépen hangzik, de meg nem valósítható.«³⁾

A magyar alkanczellár, gróf *Pálffy* lett újabban is kiszemelve arra, hogy *József* császárnak megvigye a bécsi magyar főúri tanácskozmány határozatait s *Mária-Terézia* ez alkalommal ismételve emlékezteti fiát arra, mily nagybecsű ajánlatokat tettek a magyarok. »Szükséges, hogy ön kívánalmait velük jövőre is közölje; hogy kegyelmét mutassa irántuk, mivel első ízben az

1) »Wienerisches Diarium« 1778. szept. 9-én. 72. sz.

2) *Arnth*, i. h. III. 88—89. ll.

3) *Arnth*, i. h. III. 90. l.

egyesek oly készek voltak ön ohajtásait teljesíteni. A nemesi fölkelés és az országgyűlés utolsó eszközökül tartatnak fenn s ezen biztos alapou jövő évben is folytathatjuk a háborút, mitől különben Isten őrizzen bennünket. Bár ily messze terjedő ígéretek egyelőre nem tettek, de a kancellár és a többi előkelők igen helyesen fogják föl a dolgot. Azért kérem önt, fogadja a küldöttséget kegyteljesen; ez a nemzetre vigasztalólag és serkentőleg (de stimulus) fog hatni s nem téveszti el hatását a külföld előtt sem; mert gondom lesz rá, *hogy szóljanak róla az újságok is.*«¹⁾

Ennyi rábeszélés nem volt felesleges József császárnál; ő ugyanis sokkal higgadtabban tekintette a nép áldozatkészségét. Kötelességérzetében azt vélte, hogy e készség nem is annyira érdem, mint kötelesség. Valamint ő kész volt még életét is kockára tenni az állam érdekében, hasonlót követelt másoktól is; csakhogy ily felfogás mellett természetesen nem mérlegelte kellőleg az emberi természet gyengeségeit s nem számolt a feaforgó nehézségek- s gátló körülményekkel, miket szigorú imperativusával nem kis mérvben még önmaga szaporított. Most is csak kényszerítve, anyja kéréseinek mégis engedve, határozta el magát *Pálffy* és kísérete kegyteljes fogadására; de »lehetetlen jelen helyzetemben« — írja anyjának — »belügyekkel foglalkoznom. Anyi a teendőm, hogy nem is képzelhető; karddal s tollal kezembem, nincs nappal, nincs éjjel egy percznyi nyugalmam; enni is alig érek rá s gyors étkezésem közben s a ló hátán is terveznem és gondolkodnom kell.«²⁾ Mire *Mária-Terézia* némi nehezetteléssel felelt: ha tudta volna, hogy annyira meg van terhelve fia, nem küldte volna *Pálffy* grófot, ki különben rövid félóra alatt végezheti megbizatasát, s ügyének bővebb kifejtése vagy további tanácskozás czéljából utasíthatja őt a császár *Albert* herceghez és *Hadik* grófhhoz.³⁾ Ez meg is történt. *Pálffy* előbb Magyarország helytartójával találkozott s csak azután sikerült neki, szeptember 19-kén Gitschinben, átadni *József* császár-

¹⁾ *Arnoth*, i. h. III. 105. l.

²⁾ U. o. III. 110. l.

³⁾ *Arnoth*, i. h. III. 113. l.

nak a magyarok ajánlatait. A császár megígérte, hogy felelni fog a propositiókra, melyekről a magyarok oly fennen beszélnek.¹⁾

József felelete oda irányult, hogy a megajánlott katonaság helyett pénzt kellene kérni a magyaroktól, s azonkívül az ország-nagyjaitól, különösen a püspököktől még »önkéntes adományt« is (»donum gratuitum«). Mert *József* minden áron folytatni akarta a háborút s azt védelmiből támadóvá változtatni át, s így Poroszországba is betörni. De *Mária-Terézia* tetszését nem nyerve ki e harczias szándék. Ő, ki a háború egész folyama alatt és fia háta mögött béke-alkudozásokat folytatott a porosz királlyal;²⁾ ő, ki azt írta vejének: »inkább kívánok egy sovány békét, mint egy dicsőségteljes háborút,« — ő el nem fogadhatta, magáévá nem tehetette fia nézetét. »Maradjunk csak határaink biztosításánál« — viszonzá neki — »szedjük össze kissé magunkat s készüljünk a jövőre. Ez oka annak, hogy nem akarok elállni a magyarok ajánlataitól s katonák helyett pénzt elfogadni, mi különben önnek (*József*nek) szándékában sem volt előbb. Ön csak az ezredek szaporítását kérte s — ime! többet kapott mint ohajtott; ön csak 8000 ujonczot kért, s lesz 14,000; azonkívül huszárok s azok számára pénz is. A »donum gratuitum«-féle adakozás ki nem vihető; különben meglesz a két millió kölcsön is.«³⁾

Hogy *Mária-Terézia* arról is gondoskodott, miszerint a magyarok hű ragaszkodását trónjához s áldozatkészségüket az *ujságok* is hirdessék, bizonyítja ama tény, hogy a bécsi hivatalos lap, a »Wienerisches Diarium« 1778. és 1779-iki évfolyamában sok helyen s bizonyos feltűnéssel közöl minden, ide vonatkozó tudósítást. E tudósításokból ismerjük Magyarországon valóban nagyszerű adományait. »Valamint az összes cs. kir. német örökös tartományok buzgólkodnak« — írja a hivatalos lap — »a jelen háborús körülmények közt elkövetni mindent, mi a legfelsőbb szolgálat s azzal elválaszthatlanul összekötött közjó igé-

1) U. o. III. 123. l.

2) L. *Reimann*, i. h. 154. l.

3) *Arneth*, III. 129—130. l.

nyeinek előmozdítására szolgálhat: ép úgy *Magyar- és Horvátország* megyéi sem mulasztották el legkegyelmesebb fejedelmök iránti köteles hűségüket kiváló készséggel olykép tanusítani, hogy több mint 13,000 gyalog ujoncz felállítását ajánlották meg.«¹⁾

A megyék által megszavazott *gyalogos katonaság* következőleg oszlott meg az egyes megyék szerint:

Abauj-megye állított	230 ujonczot	Pest - megye állított	800 ujonczot
Arad » »	170 »	Pozsony » »	500 »
Árva » »	104 »	Sáros » »	300 »
Bács » »	300 »	Somogy » »	400 »
Baranya » »	400 »	Sopron » »	1000 »
Bars » »	450 »	Szabolcs » »	200 »
Békés » »	100 »	Szatmár » »	100 »
Beregh » »	60 »	Szepes » »	200 »
Bihar » »	400 »	Szerém » »	124 »
Borsod » »	200 »	Szörény » »	100 »
Csanád » »	100 »	Tolna » »	200 »
Csongrád-megye »	200 »	Torna » »	30 »
Eszterg. » »	120 »	Trencsén » »	306 »
Fehér » »	350 »	Túróc » »	55 »
Gömör » »	500 »	Ugocea » »	21 »
Győr » »	150 »	Ungh » »	100 »
Heves » »	300 »	Varasd » »	110 »
Hont » »	350 »	Vas » »	800 »
Komárommegye »	350 »	Verőce » »	170 »
Kőrös » »	130 »	Veszprém » »	300 »
Liptó » »	80 »	Zágráb » »	158 »
Máramosmegye »	100 »	Zala » »	350 »
Moson » »	300 »	Zemplén » »	350 »
Nógrád » »	400 »	Zólyom » »	300 »
Nyitra » »	800 »		

Összesen 13744 ujonczot.

A *szabad királyi városok* részéről következő ajánlatok tettek:

Debreczen városa állított	. . .	80 ujonczot.
Kőszeg városa állított	. . .	24 »

¹⁾ »Wienerisches Diarium« 1778. szept. 16. 74. sz.

A 16 *szepesi város*, és pedig:

Igló	12	gyalogost,	7	felszerelt	lovast.
Leibitz	10	»	5	»	»
Szep.-Váralja	8	»	4	»	»
Olaszi	8	»	4	»	»
Béla	8	»	4	»	»
Ménhárd	6	»	3	»	»
Szepes-Szombat	6	»	3	»	»
Felka	6	»	3	»	»
Poprád	6	»	3	»	»
Matheócz	6	»	3	»	»
Strázta	4	»	2	»	»
Podolin	4	»	2	»	»
Lublyó	4	»	2	»	»
Gnezen	4	»	2	»	»
Durand	4	»	2	»	»
Ruszkivocz	4	»	2	»	»

Összesen 100 gyalogost és 51 lovast; mihez a fentebbi 104 ujonczot számítva, a városok összesen 204 gyalogost és 51 lovast ajánlottak.

Ehez járultak még *Podolin* és *Lublyó*, kamarai uradalmak, 50 katonával, továbbá a *Jász-Kün*-kerület 600 ember- és ugyanannyi lóval, a *Hajdúvárosok* pedig 328 lovassal; *Szabolka* 100 lóval. *Magyar- és Horvátország megyéi és városai részéről tehát mindössze 14,977 katona s 1097 felszerelt ló állítottatott.*¹⁾

Azonkívül még *önkéntes csapatok* is alakultak; ezek közül különösen kiemeltetik a két *bánsági szabadsereg*, mindegyik 360 emberből, kik mint a hivatalos lap dicsérőleg említi, »többnyire erős és fiatal emberek s mindnyájan valódi önkéntesek, mivel sem ujonczozás, sem toborzás útján nem kényszerítettek katonaságra, hanem csupán fejedelmük iránti szeretetből ragadtak fegyvert.« Parancsnokuk *Mezger* ezredes volt, ki a katonai fegyelem tekintetében is a legjobb bizonyítványt állította ki ezen önkényteseknek.¹⁾

Míg a megyék és városok, valamint a nép általában a magyar gyalog-katonaság szaporításáról gondoskodott, addig a főnemesség s az ország nagyjai versenyeztek az ígért *lovasság* kiállításában. A jó példa, melyet a bécsi tanácskozmányon részt vett mágnások adtak, vonzott s az ország minden részeiből érkeztek a magyar kancelláriához, mely különben buzdító felhívást is intézett az országhoz, áldozatos ajánlatok

¹⁾ V. ö. Wienerisches Diarium, 1778. 74., 76., 94. és 102. sz.

¹⁾ U. o. 95. sz. 1778. nov. 28-án. *Katona*, Hist. critica, IX. köt. közli szintén, de hézagosan ezen adatokat.

emberekben, lovakban és pénzben is. A fejedelemmő pedig mindig gondoskodott róla, hogy alattvalói ragaszkodásának a dícséretre méltó bizonylatai a világ előtt ismeretesekké legyenek.

A hivatalos kimutatások rendjét követve adjuk mi is az adakozók névsorát s az adományok minőségét úgy, mint mennyiségét. Adott pedig a *lorassáy* szaporítására:

Krisztina, főhercegnő, Albert herceg, Magyarország helytartójának neje, *Mária-Terézia* kedvencz leánya 200 főszerelt huszárt¹⁾

Gróf <i>Migazzi</i> bibornok, mint a váczai püspökség helyettese	100	»	»
<i>Eszterházy</i> herceg	200	»	»
Gr. <i>Eszterházy</i> Károly, egri püspök	200	»	»
Gr. <i>Eszterházy</i> Ferencz, magyar kancellár	100	»	»
Gr. <i>Eszterházy</i> János és Ferencz	100	»	»
Gr. <i>Batthyány</i> Ádám, József, Tivadar és Fülöp	200	»	»
Gr. <i>Pálffy</i> János	100	»	»
Gr. <i>Pálffy</i> Károly	100	»	»
Gr. <i>Pálffy</i> Lipót	50	»	»
Gr. <i>Erdődy</i> János	50	»	»
Gr. <i>Patachich</i> Ádám, kalocsai érsek	30	»	»
Gr. <i>Fekete</i> György, országbíró	60	»	»
Gr. <i>Nádasdy</i> , horvát bán és unokaöccse	30	»	»
Gr. <i>Batthyány</i> Imre és két testvére örököscsi	20	»	»
Gr. <i>Balassa</i> Ferencz	30	»	»
Gr. <i>Koller</i> Ferencz	30	»	»
Gr. <i>Grassalkovich</i> Antal	30	»	»
<i>Keglevich</i> grófok	10	»	»
Gr. <i>Fonyách</i> Miklós	30	»	»
Gr. <i>Altham</i> Mihály	30	»	»
Az üresedésben volt <i>nyitrai</i> püspökség	100	»	»
» » » <i>nygyvárad</i> i püspökség	100	»	»
» » » <i>pécsi</i> »	100	»	»
Gr. <i>Batthyány</i> József, bíbornok-prímás	100	»	»
A <i>zágrábi</i> püspök	30	»	»
Gr. <i>Károlyi</i> Antal	100	»	»
Gr. <i>Csáky</i> János, György és Imre	40	»	»
Báró <i>Brandau</i>	12	»	»
Gr. <i>Schönborn</i> Jenő	30	»	»

Összesen: 2312 főszerelt huszárt

¹⁾ E 200 huszárt 1779. jan. 26. d. e. Bécsben a Felső meg- nézte, mielőtt a csataterre indultak, hol a Wurzer-féle ezredhez sorol- tattak be. L. »Wienerisches Diarium«, 1779. évf. 8. sz.

	Átvitel: 2312	fölszerelt	huszárt
Özv. <i>Koháry</i> grófné	20	»	»
Gr. <i>Zichy</i> Ferencz, győri püspök	40	»	»
<i>Bajzát</i> József, veszprémi püspök	12	»	»
Báró <i>Haruker</i> örökösei	30	»	»
Gróf <i>Batthyány</i> Ádám, tavernicus	25	»	»
Báró <i>Orczy</i>	20	»	»
Báró <i>Sándor</i>	12	»	»
Gr. <i>Elz</i> Hugó-Ferencz, pécsváradi apát	100	»	»
Gr. <i>Elz</i>	60	»	»
<i>Zichy</i> Károly, Ferencz és István grófok	60	»	»
Gr. <i>Dietrichstein</i> János	10	»	»
Gr. <i>Viczay</i> Mihály és fiai	20	»	»
Gr. <i>Traun</i> Ferencz és Károly	12	»	»
Báró <i>Hunyady</i> János	12	»	»
Gr. <i>Széchenyi</i> Ferencz	8	»	»
Gr. <i>Zichy</i> Miklós	15	»	»
Özv. gr. <i>Grassalkovichné</i> , sz. <i>Klobusitzky</i> grnő	40	»	»
Nemes <i>Podnauitzky</i>	10	»	»
Gróf <i>Csáky</i> Imre	25	»	»
A <i>Jászói</i> prépost	4	»	»
Gr. <i>Zichyné</i> , szül. <i>Luschinszky</i> brnő	6	»	»
Gr. <i>Szapáry</i>	30	»	»
Gr. <i>Jankovics</i>	16	»	»
Gr. <i>Szirmay</i>	12	»	»
Az <i>egri</i> káptalan	30	»	»
Gr. <i>Lanberg</i> Antal	10	«	»
Gr. <i>Festetics</i> Pál, a magyar kamra alelnöke	15	»	»
A nagy-váradi kápta'an	30	»	»
Gr. <i>Andrássy</i>	10	»	»
Báró <i>Schwarzer</i> , nyitrai püspök s esztergomi kanonok	12	»	»
Nemes <i>Marezbánó</i>	7	»	—»

Összesen 3025 fölszerelt huszárt.¹⁾

De nemcsak a nemesség buzdult ily áldozatkészségre; a polgárok közt is számosan. Így olvassuk, hogy *Popovics* György, *Kostics*, *Czigánszky* Gábor, *Nikolics* János és *Kronovics* János, szerémi kereskedők, saját költségökön egy szabad-zászlóaljat szerveztek. Mások pedig tetemes pénzüsségeket áldoztak, s élelmi szerkeket vagy lorakat ajándékoztak.

¹⁾ V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 74., 82. és 94. számok,

Nagyobb pénzadományokat hoztak:

Gróf Illésházy János	4000 forintot.
A pannonhalmi főapát	5000 »
A győri káptalan	2000 »
Gr. Zichné, szül. Berényi	2000 »
Kertitza, boszniai és szerémi püspök	2000 »
A pécsi káptalan	2000 »
Báró Meskó	1000 »
A pálosok rendje Magyarországon	2000 »
Gr. Pejucsevich	2000 »
Gr. Festetics Pál	641 fr. 40kr.
A váci káptalan	1000 forintot.
A veszprémi »	1500 »
A zágrábi »	2000 »
A nyitrai »	900 »
A szepesi »	500 »
Gr. Szűnyog	1020 »
Gr. Apponyi	3000 »

Összesen 32,561 fr. 40 krt

Továbbá:

Az esztergomi főkáptalan	2000 aranyat.
A pálosok rendje Horvátországban	100 »
A pozsonyi Clarissák	500 »
Szálbek, szepesi püspök	300 »
Szabadka, az új szabad kir. város	5000 »

Összesen 7900 »

Továbbá a modenai herceg adott 5000 zechint, a budai Clarissák 500 egész souveraindort, a genuai patriciusok, kik Magyar- és Horvátországban földbirtokosok voltak, 6000 frtot stb. ¹⁾

Lovakat adtak a magyar lovasság számára:

A jászok és kunok	600 darabot.
Báró Perényi	10 »
Nemes Marczibányi	30 »
Szabadka, sz. kir. város	100 »

összesen 740 darabot.

Ezekhez járulnak még ama lovak, melyeket az imént elősorolt egyesek kiállított huszár-esapataikkal együttesen adtak. A buzgalom

¹⁾ V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 82. és 94. sz. és az 1779. évfolyam 6. számát.

nőttön nőtt, úgy hogy már *egész huszár-ezredek* kiállítását is megajánlottak a magyar főurak. Nem kisebb mértékben nyilvánult e buzgó áldozatkészség *delmi szerel* adományozásában is.

E versengő buzgalom indította arra *Mária-Teréziát*, hogy hálás megelégedettségét fejezze ki azon helytartó-tanácsi körrendeletben, mely 1778-ki október 8-án a megyékhez és városokhoz intéztetett, s melyben ezeket egyszersmind új adakozásokra bűzdítja. »A tartós háborús körülmények« — így szól többi közt ama rendelet — »kényszeríték ő Felségét ezen királyságtól megint 1.500,000 mérő zabot kérni, mely is négy részletben lesz átadandó.« Ha tehát az első szállítmányt ugyanily nagyságúnak vesszük, úgy Magyar- és Horvátország ezen örökösödési háború következtében nem kevesebb, mint 3 millió mérő zabot adott a kormánynak. Annak átvételére úgy első, mint másod ízben *Balassa Ferencz* gróf volt királyi biztosul kirendelve, kinek fáradozását s tapintatos eljárását a fejedelelemnő nyilvánosan is megdicsérte. ¹⁾

A bécsi hivatalos lap tovább híven jegyzi fel, mily szívéllyesen fogadták az induló katonaságot Magyarország minden helyein s meg is vendégelték őket. Mikor az 1200 károlyvárosi határőr *Szombathelyen* pihenőt tartana, tisztjeit és lelkészét a helybeli püspök »pompásan traktálja.« ²⁾ Ép ily jó fogadtatásban részesült a Nádasdy-féle huszár-ezred *Beluson*, Illava mellett. Ezen ezred kitünő felszerelése és ellátása nemcsak jó családból való fiukat indított arra, hogy abba belépjenek, hanem a délczeg, tüzes hősök egy »előkelő főpapot« következő rögtönzésre is lelkesítettek :

»JosephVs SeCVnDVs IMperator erIt orbI In VInCIBILIs«, azaz:

»Második József császár legyőzhetlen lesz a földön.« A római számbetűk az 1778. évet mutatják. ³⁾ Az esztergomi gyógyszerész, *Former Ferencz* a betegek és sebesültek számára 100 akó régi vörös bort küldött. ⁴⁾

1) »Wienerisches Diarium« 1778. évfolyam 91. sz.

2) U. o. 65. sz.

3) U. o. 1778. évf. 55. sz. és 1779. évf. 8. sz.

4) U. o. 1779. évf. 8. sz.

Magyar- és Horvátországgal vetélykedett Erdély is, hol a hazafiai áldozatkészség szintén a legszebb sikert vívta ki. Már a rendes ujonczozás is a legfényesebb eredménnyel ment végbe; *székely* és *oláh* versenyzett egymással készség tekintében ¹⁾, s az erdélyi *megyék* és *székek*, melyek 1778. decz. 9-én tartották meg gyűléseiket, nem maradtak mögötte a magyar- s horvátországi municipiumoknak. Ép úgy az erdélyi *fő- és köznemesség* is. Mindnyájan sokkal nagyobb mennyiségben ajánlottak katonákat, lovakat, élelmi szereket, mint meenyit kértek tőlük. A *szász* nemzet maga 600 jól felszerelt katonát és lovat állított ki; az *erdélyi püspök*, gróf *Kollonics*, 66 embert és 26 lovat adott; a *kisebb nemesség* is tehetsége szerint áldozott s a károly-fehérvári szegényebb *káptalan* is bizonyos pénzösszeget ajánlott meg. ²⁾ Nem csalódunk tehát, ha mi a magyar királyság ezen önkénytelen ajánlott, katonaságot legalább is 20,000 főre becsüljük — mindenesetre oly szám, mely magában véve csakugyan fennen dicséri ezen királyság alattvalóinak fejedelmnéjök iránti hűségét és áldozatkészségét.

A fejedelemnőnek sok vigaszt okoztak a hűség ezen fokozódó nyilvánulatai; a legdöntőbb bizonyítékai voltak ezek azon általa folyton hangoztatott ragaszkodásnak, melyet a magyar nemzet hűn szeretett királynője s családja, mint szintén a habsburgi monarchia irányában táplált. *Mária-Terézia* ez érzelme-
ket őszinte elismerése, gondoskodása s országai boldogítására irányuló béke-törekvései által viszonzta. Nem is szűnt meg alkudozásokat folytatni a porosz királylyal s császár fia ellenve-
tései s kifejtett oppositíója daczára sikerült is neki, a francia s orosz hatalmak nem épen üdvös befolyásával, 1779-iki május 13-án Teschen városában a porosz Frigyessel *békét* kötni. ³⁾ E békekötés alapján Ausztriának le kellett mondania az elfoglalt bajor tartományokról. Egész területi nyereménye az »Inn-negyed« volt, mely, körülbelül 80,000 lakost számláló, 40 □ mflid területű földdarab Felső-Ausztriához csatoltatott. *József* császár

¹⁾ U. o. 1779. évf. 9. szám.

²⁾ U. o. 10. sz.

³⁾ *Reimann*, i. h., 219. sk. II. — *Schwicker*, i. h., II. 192. sk. II.

ki nemsokára a bekeblezés után meglátogatta e tartományrészt, s a lakosság részéről szeretet és lelkesedés jeleivel találkozott, így ír anyjának: »Lényegtelen tárgy, ha arra gondolunk, mi sikerülhetett volna, de magában véve szép és jó terület, s Felső-Ausztriához igen alkalmas.«¹⁾

A békének legjobban *Mária-Terézia* örült; örömeiben legnagyobb ellenségét, a porosz királyt, is dicsérte, hogy a békealkudozásnál nemesen viselte magát. »Megigérte nekem« — mondja a fejedelelemnő — »hogy elfogadható föltételek mellett kész a békére s szavát be is váltotta. Nekem kimondhatlan örömet szerez, hogy a további vérontást meggátolhattam.«²⁾

A magyar nemzet s általában Magyarország s testvérországai hű, lelkes, áldozatkész ragaszkodása a jó fejedelemszszonyt még inkább indították arra, hogy üdvös reform-intézkedéseit folytassa. Látjuk is, hogy a bajor örökösödési háború befejeztével, kettőztetett erővel iparkodott, a monarchián s egyes részein ejtett sebeket hegeszteni. Különös gondoskodást mutatott most is Magyarország iránt. A temesi bánóság bekeblezéséről már szoltunk; kiegészítésül járult ehhez az illyr udvari-küldöttség megszüntetése, minek folytán az eddig külön kezelt szerb egyházi, iskolai és nemzeti ügyek a magyar kancellária és helytartótanács rendes igazgatása alá kerültek s ez által szintén egy régi panasz lön orvosolva. Többi közhasznú intézkedései a magyar egyházi ügyek rendezésére, papi és polgári iskolák s növeldék felállítására irányultak, melyek közül csak a tudomány-egyetemnek a budai királyi várpalotába történt beszállásolását említjük; továbbá Szabadka és Pécs városokat szabadalmi előjogokkal jutalmazta, gondoskodott a Sárviz szabályozásáról, stb. stb. S még közvetlen halála előtt is magához hívatta a magyar kancellárt, szívére kötvén, hogy az ő nevében fejezze ki köszönetét a magyar nemzetnek, ama ragaszkodás- és hűségért, melyet iránta tanúsított, s tartsa meg ugyanazon szeretetet utódja, fia számára is.³⁾

¹⁾ *Schrieker*, i. h. 201. l.

²⁾ U. o. 200. l.

³⁾ U. o. i. h. II. 212. l.

Jogosúlt volt tehát azon általános gyász, melyet a magyar nemzet a többi népekkel együtt magára öltött, mikor a kérlelhetlen halál *Mária-Teréziát*, az elfelejthetlen fejedelelnőt, népei jó s gondoskodó anyját, kiragadta az élők sorából. (1780. nov. 29-én.)

»Népeinek őszinte bánata« — mondja *Horváth Mihály*¹⁾ — »hálája és szeretete kísérte őt végső nyughelyére. Hála és szeretet kísérte őt különösen a magyar nemzet részéről, melyet ő fejedelmi házával nemcsak (teljesen) kibékített, hanem szeretet és bizodalom gyöngéd lánczai által is összefűzvé, országanyai indulattal boldogítani, százados hányattatásai s balszerencséje után a jólét és miveltség pályáján előbbre vinni őszintén igyekezett, országos épségében pedig helyreállított.«

Vannak történelmi nagyságok, kik mind többet vesztenek méltóságuk- s tekintélyükből, minél jobban s behatóbban vizsgálja, kutatja valaki magukat s tetteiket; de vannak oly áldott személyek is, kik iránt szeretetünk, hódolatunk csak fokozódik, minél mélyebben hatolunk fürkésző szemmel jellemök s cselekvésük körébe, minél élesebben kutatjuk tetteik indokait, rugóit. Ily személyiség *Mária-Terézia*, a kimúló félben volt Habsburg-dynastia új életre ébresztője, nemtője s második alapítója; de nem is csak házának, nemzetiségének volt ez ő, hanem országainak is: mert az osztrák-magyar monarchiában bármely nyilvános intézménynek kutassuk eredetét s keletkezését, majd mindenütt *Mária-Terézia* alkotó kezével találkozunk. Méltán él tehát mai napig dicső emléke közöttünk.

¹⁾ L. Magyarorsz. tört. (1873.) VII. 459—460. II.

Dr BALLAGI GÉZA.

